

EGY HÍRHEDT LESVETŐ A XVII. SZÁZADBÓL – KÖSZE GYURKÓ ZSÁMBÉKI AKCIÓJA*

„Ellenség hírére vitézeknek szüve
gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is
Vitéz próbálni indul,
Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik,
Homlokán vér lecsordul.”
(*Balassi Bálint*)

A hivatalos béke és valóság

„Az elmúlt őszkor [1657] egy Kösze Gyurka nevű pribék legínnek információjából gróf Bottiány [Batthyány] Uram Ő Nagysága szolgálai közül ennéhányan ugyanaz Ő Nagysága consensusából Keresztúr nevű rác falumra, az kiket közel hetven esztendeje bírtak az elejím is, menvén, felrablották, minden marháikat elhajtották, nyolc szegíny emberemet most is rabul tartják magoknál, Kisfaludj Balázs¹ Uramnál, Keősze [Kösze] Gyurkónál lévén némelyike; némelyike viszont ugyan az Ő Nagysága [gr. Batthyány Ádám] fő ember szolgálainál. Sarc nélkül nem akarják kibocsátani, az melyért mint szintén holdolatlanokkal, úgy bánnak nagy kegyetlenül... bátortalanok az faluban, miképpen mernek betakarodni² ...tartanak attól, újobban meg ne rabolják” – írta Török Ferenc

* A kutatásokat az OTKA K 82 078 sz. kutatási programja segítette.

¹ A Kisfaludy család több tagja is a Batthyányak szervitora volt. Vö.: *Varga J. János*: Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Unger Máttyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Máttyás negyedszázados egyetemi történészstanári működése emlékére, születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk. *E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László*. Budapest, 1991. 125. o.

Kisfaludy Balázs vasi alispán fia, Mihály és Sittkey Zsuzsanna házasságából nyolc gyermek született. Vö.: *Kisfaludy László*: A kisfaludi Kisfaludy család története. (Régi magyar családok 2.) Debrecen, 2004. 192. o. Közülük, vagy legalábbis a Kisfaludiak közül egy időben többen is szolgálták Batthyánnál. Balázs 1657-ben csákányi hadnagy volt, majd Németújvárott tisztartó, Zsigmond török rabságban, Nándorfehérvárott halt meg 1658. augusztus 25-én, László és Ferenc continuus udvari lovasként szolgált a főkapitánynál. Ferencet a rabságból való kiszabadulása után egy vértesi vitézkedése során vágták le. Magyar Országos Levéltár, Batthyány család levéltára (a továbbiakban: MOL Batthyány cs. lvt.). Missiles, P 1314. Kisfaludy Balázs levelei Batthyány Ádámhoz, №. 26 712–26 783., 26 815.; Sittkey Zsuzsanna levele Batthyány Ádámhoz, Lak, 1658. december 13. MOL Batthyány cs. lvt. Földesúri családjára vonatkozó iratok, P 1322. №. 1324.; „Ab Anno 1657. die 17. May ad Annum 1658. diem similiter 17. May Continuus udvarunk Népének Item Szalonaki és Rohonczi várainknál lévő continuus Prebendásoknak consignatioja...” Kisfaludy János, Ádám és Gáspár „háznál lakó fő uraimék”-ként vannak említve 1653-ban. MOL Batthyány cs. lvt. Földesúri családjára vonatkozó iratok, P 1322. №. 1177.; Batthyány Ádám leveleskönyve, P 1315/4. A. köt. p. 327. Lásd még Benda Borbála és Koltai András hatalmas anyaggyűjtését az interneten: <http://archivum.piar.hu/batthyany/index.htm>. Ebben a listában a következő családtagok szerepelnek: Ádám (1649–57) 4 lóval, Balázs (1644–55) 3–5 lóval, Ferenc (1654–58) 2 szolgával, Gábor (1654–57) 4 lóval, János (1649–54) 4 lóval, László (1654–58) 2 szolgával, Zsigmond (1644–56) 2–4 szolgával és 3 lóval szolgált az urat. Továbbá lásd legújabbban: *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14.) Győr, 2012. (A továbbiakban: *Koltai* 2012.) passim.

A levélrészleteket a korhű hangzást megtartva, de mai központozás és helyesírás szerint írtam át, a személyes földrajzi neveket azonban megtartottam eredeti alakban.

² Betakarítani a termést.

újvári gyalog hadnagy³ Wesselényi Ferenc nádorhoz írt supplicatiójában a családja által mintegy hetven éve bírt rác falu, Keresztúr⁴ „felablását” sérelmezvén.⁵ A levél úgy került az illetékeshez, hogy 1658 nyarán a nádor a panaszlevelet is mellékelve kérte Batthyányt, hogy orvosolja a sérelmet: „...legfőképpen amaz pribékre (aki Köszté vagy Keszegh, elég az, hogy még az harcánál is latrabb és gonoszabb) vagyon mindenfelől az sok panasz, s ím most is, hogy Komáromban jöttem volna, Vértes tájáról tizenhat faluból is jöttek hozzám, csak azon Kösze ellen panaszolkodván, hogy maradhatatlanok volnának, rajtok való sok csintalanság⁶ miatt...”⁷ – ilyen vélemények is elhangoztak Kösze Gyurkóról, s nem utolsó sorban Kisfaludy Balázsról. Az utóbbit, aki Batthyány csákányi hadnagyaként szolgált, 1653-ban szigorú büntetés terhe mellett maga az uralkodó tiltotta el a hódoltsági területekre történő betörésektől és török foglyok szerzésétől.⁸ Ez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy újra és újra, évente többször is kimenjen a törökök ellen portyázni; Batthyányhoz írt levelei szerint 1656-ban négyszer, 1657-ben legalább háromszor próbált szerencsét.⁹

Hivatalosan ugyan béke volt a Porta és a császári-királyi udvar között, de ez csak a nagy hadjáratok lezárását jelentette, s a kisebb-nagyobb csetepaték, sőt várvívások sem szüntek meg. Mivel mind a Habsburg, mind az Oszmán Birodalom érdeke békét kívánt ebben a térségben, újabb és újabb béketárgyalásokkal igyekeztek útját állni a casus belli-nek; ennek ellenére mind a tárgyalások során, mind fegyverrel egyre nőtt az oszmán hatalom alá került települések száma.¹⁰

A korszak felelősen gondolkodó magyar politikusai és katonái ismerték a valós helyzetet. Tudták, hogy a lakosság egy részét elhurcolják vagy megölik, elhajtják marháikat vagy felégetik javaikat, folyamatosan emelik adóikat és a még hódolatlan falvak százait kényszerítik behódolásra. Tudták, hogy a Magyar Királyság „köpönyegének szegélye”, területe és lakóinak ereje egyre fogy, míg azzal arányosan nő az oszmánok uralma. Esterházy Miklós nádor 1641-ben, a szőnyi béketárgyalásokhoz készített *Opiniójában* ezt nagyon világosan megfogalmazta: „Őszvevetvénaz törököknek mastani állapotját fegyver alatt való állapotjokkal, sokképpen jobban vannak, hogysem mint voltak, és nagyobb nye-

³ Ilyen kevés adatból nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy az Újvárott hadnagyoskodó nemes melyik Török családból származott; a szendrői Török család között akadt nem egy hadnagy, s birtokaik Torna, Gömör és Nógrád vármegyékben feküdtek. Az emőkei Török család régi Nyitra megyei eredetű, s birtokaik Trencsén, Komárom és Bars megyében helyezkedtek el. Elképzelhető, hogy e Nyitra megyei nemesi család sarja volt Török Ferenc, de nincs kizárva, hogy egy harmadik családé. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XI. k. Pest, 1865. 298–306. o.

⁴ Valószínűleg a Nyitra megyei Keresztúrról van szó, amely elpusztulhatott a XVI. század folyamán, s spon-tán, esetleg tudatos telepítéssel rációk kerültek a faluba, akik aztán adóztak földesuruknak, a Török familiának. Ezt a helységet a XIX. században pusztaként emlegetik. Keresztúr nevű pusztá van még Nógrád megyében is. Az sem kizárható, hogy a kérdéses falu nem Érsekújvárhoz, ahol a hadnagy szolgált, hanem a Batthyány uradalmakhoz feküdt közel, s ezért tudták a gróf emberei feldúlni; Keresztúr nevű falu, illetőleg pusztá van még Vas, Zala és Veszprém megyében, de még máshol is, szerte az országban. Vö.: *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. I–II. k. Pest, 1851. (A továbbiakban: *Fényes* 1851. I–II.) 207–208. o.

⁵ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 51 380. Török Ferenc újvári gyalog hadnagy aláztos supplicatiója Wesselényi Ferenc nádorhoz. É. n. Wesselényi Ferenc nádor Batthyány I. Ádámhoz szóló levelé-nek melléklete. Érsekújvár, 1658. július 4.

⁶ Csintalanság: e korban ennek egyértelműen negatív értelme volt, értsd gazemberség, gonoszság.

⁷ Wesselényi Ferenc nádor levele Batthyány Ádámhoz. Érsekújvár, 1658. július 4. Lásd az 5. jegyzetet!

⁸ III. Ferdinándnak Batthyány Ádámhoz írt levele. Idézi: *Kisfaludy* László 1. jegyzetben hivatkozott munkája, 85. o.

⁹ Vö.: MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 26 735., 26 737., 26 742., 26 743., 26 745., 26 762. Kisfaludy Balázs levelei Batthyány Ádámhoz.

¹⁰ Vö. részletesen: *J. Újváry Zsuzsanna*: „Csak az nevét viseljük az békességnek...” Oszmán hódoltság és hódító levelek a Dunántúlon a XVII. században. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. (Khronosz I.) Pázmány Történelmi Műhely. Szerk.: *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba, 2008. 15–34. o. 15–34. o.

reségek vagyon, Magyarország pengig és az magyar nemzet attól az situatoroki végezéstül fogvást mind fogyott és fogy... Vegyük az békesség mellett az oltalmat is kezünkben...; hogy ha az végházak vitézlő néppel meg nem lesznek rakva, és azok meg nem lesznek fizetve, szintén azt fogja ezután is az török cselekedni a' mit eddig, mert libere kimegyen az falukra, s keresztén fülnek csak hallani is rút az, a' mit a' pogány ebek az szegény községgel, gyermekekkel és ifjú cselédekkel cselekesznek..., s szabadon megyen az végházak alá is, s mind marhájokat, s mind magokat egyaránt hajja... Libere megyen az holdultatásra is, mert nem állhatnak ellene, annyian megyen ki, s rabolnak két-három, s négy falut, az többi, ki ott közel vagyon, magától is, lopva is bemegyén félelmében [ti.: hódolni]. Ettől pengig őket végezés el nem fogja, hanem pálca, s fegyver.”¹¹

A béketárgyalásokhoz készített sok-sok kárlista igen szomorú adatokat tartalmaz: a kanizsai és a környékbeli oszmánok 1633 és 1649 között¹² a Kanizsával szembeni végeken több mint 4200 embert vittek el vagy vágtak le és 4760 marhát hajtottak el.¹³ Ezen kívül 45 falut meghódoltattak, 16-ot pedig csak akartak, de nem sikerült.¹⁴ Volt olyan év is, amikor csak ezekből a végekből 310 vitézt vágtak le és vittek el, többségüket rabbá tették. Batthyány Ádám dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány számtalan levélben tette szövé a kanizsai bégnek a mérhetetlen pusztítást: „...az kanizsai vitézek az szegény holdult embereket mindenött vagdalják és rabságra viszik, az kik eleitül fogvást fejet hajtván adóztanak... Ezen dolog az két hatalmas császár között lett békességnek igen nagy ellenére vagyon..., arra való volna az hitlevél, hogy az mellett maradhatnak békével [ti.: a szegénység], mert az mivel tartoznak, azt fogyatkozás nélkül beszolgálják.”¹⁵ Tehát még a meghódolt, adójukat befizető települések sem voltak biztonságban.

„Pálca és fegyver”

Jól látta Esterházy Miklós, hogy az ellenséget csak „a pálca és a fegyver” tudja korában tartani, s a fegyver forgatásához pedig a végváriak létszámát kell megemelni. A valóságban ez azonban éppen fordítva történt: a XVII. században (főleg 1607 után) a királyi őrséggel ellátott várak száma mintegy 27 %-kal, létszámuk pedig legkevesebb 23 %-kal csökkent; a XVI. századbeli 120 végvár helyett 88, és a bennük állomásozó 22 ezer katona helyett legfeljebb 17 ezer, de az 1640-es években – Esterházy Miklós kimutatásában – már csak 9900 magyar és 2631 német végvári katona (összesen: 12 531 fő) szerepelt, de ez utóbbiak létszámában már benne foglaltattak a horvát és vend végvidéken szolgálók is.¹⁶ A létszám gondok enyhítésére az 1638. évi országgyűlés elrendelte az 1609. évi keretszám feltöltését, sőt, az uralkodó ahhoz is hozzájárult, hogy további új „iratos”

¹¹ Kiemelés a szerző által: J. Ú. Zs. MOL Batthyány cs. lvt. Batthyány I. Ádám leveles könyve, P 1315/4./B. „*Discursus Palatini ac opinio circa modernum tractatum turcicum*” [1641] pag. 69–115. Lásd erről részletesen: J. Újváry 2012.

¹² Az összeírás kezdete 1633, nyilvánvalóan azért, mert a 23 éves Batthyány I. Ádám ekkor lépett a kerületi főkapitányi és a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányi székbe az elhunyt Nádasdy Pál helyére.

¹³ MOL Batthyány cs. lvt. Török vonatkozású iratok II. P 1313/ 249.cs. №. 22., 180., 230. Vö.: J. Újváry Zsuzsanna: „Az szegény anyámat immáron teljességessen megemészti az sok siralom.” Bepillantás a törökkori Magyarország életébe egy muszlim rab viszontagságain keresztül. *Keletkutatás*, 2002–2006. ősz. 102–130. o.

¹⁴ A török pusztításokról lásd részletesen legújabbban: *Illik Péter*: Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében. (WZ Könyvek). Budapest. é. n. [2010] (A továbbiakban: *Illik* 2010.)

¹⁵ MOL Batthyány cs. lvt. Török vonatkozású iratok II. P 1313. 249. cs. №. 7. Batthyány Ádám fogalmazványa kanizsai Sahin basához, 1646.

¹⁶ *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérlet a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700. Budapest, 2004. (A továbbiakban: *Czigány* 2004.) 73. o.

katonákat is felfogadjanak.¹⁷ Az elkövetkező évek országgyűlései szintén az 1609. évi létszám feltöltését rendelték el.¹⁸ Azonban mind a harmincéves háború (1618–1648) katonaszükségele a nyugati hadszíntéren, mind a súlyos pénzhiány azt eredményezte, hogy a törökellenes határvédelem súlyos emberhiánnyal küszködött.¹⁹ A század közepén jószereivel 12–15 ezer fő²⁰ vigyázta a térséget, azok is gyakorta éhesen, rongyosan, fizetetlenül, tétlenségre ítélve. Ezzel szemben a magyarországi oszmán haderő létszáma növekedett; noha a Birodalomban is átcsoportosították a haderő egy részét a keleti frontra, a tizenöt éves háború során elfoglalt új várakat, Egert és Kanizsát, illetve a környező kisebb erősségeket megrakták katonával. Így a valamelyest kiegyensúlyozott XVI. századi magyar–török erőviszony felbomlott, amelyet a hódoltsági határ menti nagybirtokos földesurak és főkapitányok magánhadseregei, illetve a megnövekedett létszámú, katonáskodással adózó, ún. katonaparasztok sem tudtak helyre billenteni; pedig csak a Batthyányak körmendi birtokközpontjában, 1650-ben már 235 fő élt hajdúkiváltsággal,²¹ nem beszélve a többi katonatelepről²² és a Zrínyiek, a Nádasdyak, az Esterházyak, valamint más dunántúli birtokosok fegyveres erejéről.

Bécsből a Dunántúlra, elsősorban a birodalmi főváros, Alsó-Ausztria és Stájerország védelme miatt, különösen figyeltek. Ezért itt két végvidéki és egy kerületi főkapitányság alakult ki már a XVI. században.²³ Utóbbit – a magyar rendek tekintélyes ereje következtében – csakis magyar arisztokraták tölthették be. A XVII. század elején a dunántúli mágnások – Batthyány II. Ferenc, Széchy Tamás és Nádasdy Pál – egymás közt váltogatták e fontos pozíciót, míg Batthyány I. Adámnak 1633-tól sikerült megszereznie mind a végvidéki generálisi, mind a kerületi főkapitányi pozíciót, ráadásul ezt később öröklődővé változtatta. Ezzel egy időben magyar tanácsosi, valamint 1640-től királyi étekgóg mesteri föméltóságot is kapott. A végleges főkapitányi kinevezése után, 1637-től megkapta a kerületi főkapitányi kontingenst is (150 lovas és 100 gyalogos), akik Körmenden állomásoztak. Így az „ország lovasai” és az „ország gyalogjai” mellett saját, több száz főt is kitevő magánhadseregével igencsak kemény ellenfélnek bizonyult az oszmánok ellenében.²⁴

A magyarországi világi és egyházi méltóságok teljes magánkatonaságát a szakirodalom legkevesebb 10–12 ezer főre teszi.²⁵ A XVII. század első felében a magyarországi oszmán várakban mintegy 19 000 zsoldos és 8000 javadalombirtokos katona teljesített szolgálatot,²⁶ de itt is számításba kell vennünk a bégek magánkatonáit és az állástalan katonatömegeket, akik csak az alkalomra vártak, hogy szolgálatba léphessenek. Hegyi Klára legújabb számításai szerint ennél pontosabb számot kaphatunk: az 1620–1630 kö-

¹⁷ Uo. 78. o. Vö.: 1638:5. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1608–1657. évi törvénycikkek. Szerk. *Kolosváry Sándor, Óvári Kelemen*. Budapest, 1900. 374–377. o.

¹⁸ Uo. 1647:24. 448–449. o., 1649:2. 526–527. o.

¹⁹ *Czigány* 2004. 85–86. o.

²⁰ *Székfü Gyula*: Magyar történet. Budapest, 1935. 38–40. o. Vö.: *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 202. o.

²¹ *Tóth István György*: Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalma a 17. században. Budapest, 1992. 25. o.

²² Varga J. János számításai szerint 1658 és 1663 között a Batthyányak magánföldesúri és kerületi főkapitányként rendelkezésére álló serege 2282 fő volt. *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a dunántúli nagybirtokon. Budapest, 1981. (A továbbiakban: *Varga J.* 1981.) 24–25. o. Vö.: *Czigány* 2004. 89–90. o.

²³ Vö. Pálffy Géza 20. jegyzetben hivatkozott munkájával, 163–217. o.

²⁴ *Pálffy Géza*: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. *Haditörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 2. sz. 321–356. o., különösen, 331–333. o.

²⁵ *Czigány* 2004. 94. o.

²⁶ *Ágoston Gábor – Oborni Teréz*: A tizenhetedik század története. Budapest, 2000. 111. o.

rüli török hódoltsági várakban 21 000 fő helyi és portai katona állomásozott.²⁷ A század második felében a magyarországi hat vilajet közül három – a budai, a váradi és az újvári – zsoldos létszáma meghaladta a 18 000 főt.²⁸ A legújabb kutatások már ezt a létszámot is pontosították: 17 450 helyi katonával és mintegy 6500 janicsárral (kerekítve: 24 000 fővel) lehet számolni a hat vilajetben.²⁹ Ebből a számból természetesen hiányoznak a birtokos szpáhik – akik nagyrészt a várakban húzódtak meg – továbbá a nem regisztrált, de aktív katonákból álló, a beglerbégek és a szandzsákbégek személyes kíséretét alkotó elemek és az állásra váró, nagyszámú katonatömeg.³⁰

Ezzel szemben 1671-ben a magyar királyi végvárakban szolgáló katonaság nem lépte túl a 12 ezer főt,³¹ s ha ehhez hozzáadjuk a magánkatonaságot, a teljes összlétszám sem érte el az ellenség létszámát. Nyilvánvaló, hogy az oszmán erőfölény még inkább eltolódott, s ebből is adódott, hogy a magyar végvárak nem tudták lefedni a török portyákat. Az ellenség átjutott közöttük, olykor még 80–100 km mélyen is benyúlva a Magyar Királyság területébe; újabb és újabb településeket kényszerítettek meghódolásra és adófizetésre, másrészt pusztították a falvakat és azok lakóit. Ez ellen hiába tiltakoztak a végvári kapitányok, a dunántúli főkapitány, vagy akár a nádor.

A Magyar Királyság és a hódoltsági peremvidék még hódolatlan helységeit jószerivel a végbelieknek kellett megvédeniük a további hódoltatástól, noha a békeszerződés mindkét oldalról tiltotta a másik területének saját adóztatás alá vonását, vagyis az újabb terjeszkedést. Természetesen a keresztények sem csak az oszmánok kihívásaira válaszoltak, hanem önálló akciókat is indítottak. A végvári katonaságnak alapvető szerepe volt a hódoltságbeli falvak magyar részre történő állami és magánföldesúri adóztatásra kényszerítésében, valamint a járandóságok behajtásában, s ez által a magyar feudalizmus életben tartásában, másfelől az oszmán uralommal szemben lojális, gyakorta a törökök által telepített rác vidékek adózásra kényszerítésében, vagyis hódoltatásában, ami egyet jelentett a magyar feudalizmusba történő integrálásukkal.³² Az Alföldön nem, de a Dunántúlon szilárdan kialakult a rácokkal való bánásmód stabil szokásrendszere; élesen megkülönböztették a „hódolt” és a „hódolatlan” rácokat, ami annyit jelentett, hogy az előbbieknél ugyanaz a jogvédelem járt ki magyar részről, mint magyar jobbágytársaiknak.³³ A „hódolatlanokkal” – természetesen – ugyanúgy bántak, mind az oszmán végvárakban lakó délszláv martalóccokkal, vagyis előszeretettel „vadásztak” rájuk, hajtották el állataikat vagy ejtették őket foglyul.

A hódolt, illetve a hódolatlan falvakon való portyázás esetében azonban volt egy igen lényeges különbség az oszmán és a keresztény akció között; láttuk, hogy a török szinte különbségtétel nélkül le-lecsapott a neki meghódolt és adót fizető helységekre is – a dunántúli főkapitány ezt számtalanszor panaszolta is –, de ha a keresztények tették ugyanezt, egyrészt foglyaikat többnyire el kellett engedniük, hiszen a hódolt község – jelen esetben a rác falu – földesura azonnal panasszal élt a nádornál, másrészt az uralkodó is tiltott mindenfajta békebontó akciót. Az előbbi ugyanis a magyar jog szerint nagyobb vagy kisebb hatalmaskodásnak minősült – nemesi birtok törvénytelen háborgatása, bir-

²⁷ Hegyi Klára: A török hódoltság várai és katonasága I. Oszmán védelmi rendszer Magyarországon. Budapest, 2007. (A továbbiakban: Hegyi 2007.) 169. o.

²⁸ Agoston Gábor és Oborni Teréz 26. jegyzetben hivatkozott munkája, 112. o.

²⁹ Hegyi 2007. 169–170. o.

³⁰ Uo. 170–172. o.

³¹ Czigány István: A végvári katonaság ellátása 1672–1700. In: Végvár és ellátás. (Studia Agriensia.) Szerk. Petercsák Tivadar, Berecz Máttyás. Eger, 2001. 257. o.

³² Vö. Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981. Különösen: 159–185. o.

³³ Uo. 182. o.

tokfoglalás – amely panasszal a nádor elé lehetett járulni.³⁴ Ez történt például 1652-ben, illetve 1653-ban is azzal a hat ráccal, akiket Batthyány részben adósságtörlesztés-képpen kapott, részben pénzért vett Fáncsi Györgytől,³⁵ de mivel hódolt rácnak „találtattanak lenni”, vissza kellett őket adni földesuruknak, Csajági Gergelynek.³⁶ Ugyanígy járt Batthyány az apáti ráccal is, akiket a veszprémi katonáktól vett meg 220 forintért, de mivel Szelepcsényi György jobbágyai voltak, a kancellár kérésére visszaadta őket.³⁷ Azonban a tiltó parancs sem késlekedett Bécsből: „Nem múlatom el Nagyságos Uram, hivatalom is és böcsületem kívánja, hogy az minap elrablott két rác falu és megháborgattatott késérő törökök felől Ó Felségének és az Hadakozó Tanács nekem írott kemény parancsolatit Nagyságoddal ne közleném...” – írta Esterházy János Batthyánynak.³⁸

Kösze Gyurkó

Visszatérve munkánk kiindulási pontjához, nem tudjuk, mi lett a Wesselényi által említett rác foglyok sorsa, mindenesetre a fentebbi levél két főszereplője, Kösze Gyurkó és társa, Kisfaludy Balázs – az uralkodói tiltás ellenére – igen ügyesen gyakorolták a lesvetést és fogolyszerzést, mert a rablisták sok olyan személyt tartalmaznak, akiket ők ejtettek foglyul és adtak el pénzért vagy ajándék gyanánt Batthyány Ádámnak.³⁹

Írásunk címszereplőjét nem ismerjük közelebbről; nincsenek dokumentumok a származására, de arra találtam adatot, hogy Tatán szolgált katonaként, mielőtt szörnyű tettét elkövette volna, vagyis mielőtt pribék lett.⁴⁰ Onnét „szökött ki” Zsámbékra a törökökhöz három évvel korábban, vagyis 1653-ban. Nem tudjuk, hogy pusztá nyereségvágyból, né tán valamilyen súlyos vétket elkövetve a büntetés elől, vagy egy őt ért súlyos sérelem miatt menekült el Tatáról, mindenesetre cserbenhagyván övéit áttált az ellenséghez. Talán itt kapta török ragadványnevet is, amely „csupaszt”, „szakálltalant” jelent.⁴¹ Mindenesetre a szökés, minden körülményt mérlegelve is, kimeríti a legsúlyosabb bűn, a hazaárulás fogalmát, amely – tettenérés esetén – mindenkor halálbüntetést vont maga után, még hozzá az egyik legszörnyűbb kivégzési móddal, karóba húzással hajtván végre a büntetést. A fiatal legénysorsa azonban másként alakult. Nem ritkán megtörtént, hogy

³⁴ *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946. 383–385. o. Lásd az 1485. évi nádori törvényeket (1485:VI.).

³⁵ Fáncsi György az 1640-es években Batthyány Ádám inasa, majd 1648-tól 3 lóval szolgáló continuus udvari familiáris volt. *Koltai* 2012. 313., 399. o.

³⁶ MOL Batthyány cs. lvt. Török vonatkozású iratok I. P 1313. 248. cs. №. 49. „*Régi török rabok sorozata*.” Az irat egy több száz oldalas összefűzött, paginált füzet, Batthyány Ádám ún. rabkönyve. 292. p.

³⁷ Uo. 287. p.

³⁸ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 12 034. Esterházy János levele Batthyány Ádámmal. Győr, 1658. január 11.

³⁹ MOL Batthyány cs. lvt. Török vonatkozású iratok I. P 1313. 248. cs. №. 49. „*Régi török rabok sorozata*.” Kösze György Budai Husszaint [Hüszein] és Budai Kis Memhetet [Mehmet] 1657-ben, Pesti Durákot 1658-ban vitte az úrnak. Uo. 79., 80., 85. p.; Sámbekei [Zsámbekei] Józson Juszufot és Sámbekei [Zsámbekei] Bellót az 1657. november 30-i kótyavetyén adták el, ezeket a kérdéses lesvetésen szerezte Kösze Kisfaludy Balázssal együtt. Uo. 249–250. p.; Veöreösvari [Vörösvari] Mamhutot [Mahmud] 1658-ban vitte az úrnak. 352. p.; Kisfaludyt még Köszenél is keményebb fából faragták, illetőleg hadnagyként nagyobb lehetősége volt portyákra indulni. Ezekben az években meglehetősen sok rabot szerzett, közöttük nem egy agát, akiket fejénként 1000–1500 forintért adott el az úrnak: Ercsi Juszuf agát (1653), Paxi [Paksi] Oszmán agát, Mamhut [Mahmud] Zmail agát, Erdi Aise [Ajse] bulyát (1653), Csatai Rác Millent (1653), Constancinapoli [Konstantinápolyi] Emingh Alit (1655) és Budai Musztafa Veisz fiát (1657). A rác rabot ajándékon, Musztafa fiát nem tudjuk milyen áron adta, a többi öt rabért Kisfaludy 4100 forintot tehetett zsebre az úrtól. Uo. 80., 207., 215–216., 260., 338. p. A Batthyányak rabjairól lásd legújabban: *Tarkó Ilona*: Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány család levéltára alapján. PhD disszertáció, Piliscsaba, 2012. (A továbbiakban: *Tarkó* 2012.)

⁴⁰ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314 №. 45 902. Szapáry Miklós levele Batthyány Ádámmal. Győr, 1656. november 17.

⁴¹ *Kakuk Zsuzsa*: A török kor emléke a magyar szókincsben. Budapest, 1996. 15. o.

egy-egy pribék az ellenségtől visszatért övéihez, és immáron újdonsült bajtársait árulta el.⁴² Ezeket a kapitányok kémként vagy törökellenes portyákban kalauzként használták, de mindenképpen erős fogadalmat vettek tőlük a nekik adott hitlevélért cserében. Ilyenkor az egykori pribéknek igencsak bizonyítania kellett, hogy valóban azokat szolgálja, akik megkegyelmeztek neki. Kösze szószólója Szapáry Miklós győri tiszt volt, akinek közbenjárására „gróf generális uram”, Philipp Graf von Mansfeld⁴³ főkapitány hitlevelét adott. E mellé Szapáry még Batthyánytól is kért egyet:

„...én az Nagyságod hitlevele nélkül alá nem akarom kezéhez küldeni, kérem az okáért Nagyságodat, Nagyságod is küldje kezemhez négy vagy öt nap alatt maga hitlevelét.” Szapáry levele legvégén még egyszer nyomatékosítja a kérést: „Nagyságodat kérem alázatosan, az hitlevelet küldje meg, mert káros leszen az halladék.”⁴⁴

A hitlevél pedig azért volt sürgős, mert „az dolog jó karban leszen, az pribéknek maga mustoha atyját küldöttem be, hogy mind az nap és mind az hel felől, bizonyos választot hozzon”, vagyis valamiféle katonai akció előkészítéséről volt szó. Szapáry csak ez utánra ígérte Köszenek a két hitlevelet, de egyúttal Batthyányhoz is föl kívánta vinni annak mostoha apját, akitől információt lehetett szerezni a legényről. De korábban már egy közvetítőt is küldtek Köszehez, aki beszélt vele. A pribékkel kötött végzésbe Szapáry nevét is belefoglalták.

A katonai ügyekben és az adminisztrációban is gondos gróf sok ezernyi irata között fennmaradt Kösze Gyurkó két levele, amely fényt derít a fentebbi homályos utalásra, s egyúttal felvillantja az egykori pribéknek adott hitlevelek mozgó rugóit. A levelek egy általa kieszelt, meglehetősen nagyszabású portya apró, gondos részleteiről tudósítanak bennünket; szinte látjuk magunk előtt Kösze Gyurkót, amint párduchörben, díszes süveggel a fején, büszkén léptet veres lován, miközben feszülten lesi, hogy a törökök mikor rohannak rá és társaira. S ebből a két írásból, valamint az ezzel kapcsolatos kutatásokból a maga teljességében élénk tárul egy szerencsés kimenetelű magyar lesvetés előkészítése, lefolyása, majd az azt követő kótyavetye.⁴⁵

⁴² A pribékekről írt nem kevés elfogultsággal Takáts Sándor. Vö.: *Takáts Sándor: Rajzok a török világból*. I. Budapest, 1915. (A továbbiakban: *Takáts* 1915.) 334–336. o.

⁴³ Philipp Graf von Mansfeld 1643–1657 között viselte a győri végvidéki főkapitányi tiszteletet. *Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „élettrajzi lexikonból”) *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. 257–288. o. (A továbbiakban: *Pálffy* 1997a.) 277. o.

⁴⁴ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 45 902. Szapáry Miklós levele Batthyány Ádámmal. Győr, 1656. november 17.

⁴⁵ Mivel a kusza betűkkel megírt levelek a maguk nemében unikumban számítanak, azokat teljes terjedelmükben közlöm. A levelek szövegét, miként a fentebbi rövidebb szövegrészleteket, a régies hangzást, kiejtést megtartva, de mai helyesírás szerint és mai központozással írom át. Vö.: *Benda Kálmán: A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. Századok*, 118. (1974) 2. sz. 436–475. o. Mindkét levél eredeti, összehajtott, rányomott pecséttel ellátott irat.

1. levél

„Szolgálók Nagyságodnak.
Isten éltesse Nagyságodat.

Nagyságodnak levelét elvettem; de még ez ideig választ nem adhattam. Láttam azon formán vicekapitány képe Uramnak is Ő Nagyságának levelét, jó néven vettem és veszem is, kiért az Úr Isten áldja meg Nagyságtokat. Azért Nagyságodnak legyen tudtára:⁴⁶ Szent György napja⁴⁷ legyen az határ, s Húsvét után három hét.⁴⁸ Ha Nagyságoddal szemben leszén az Fabjan János apám,⁴⁹ Nagyságod ne tartóssa [!],⁵⁰ hanem mingyárt forduljon, és velem szemben legyen, helye hol legyen, és mi formán [ti. a portyának], arról is mingyárt Nagyságodat tudósítom. Legalább száz lóval leszünk Budán, Sámbecon. Egy agarat Nagyságodnak ajándékon küldök.

Igaz szolgálja Nagyságodnak, Keösze Gyurkó.

1657. Anno 24. die Martii.

P. S. Nagyságod az én szómmal írjon Eölbej Uramnak is.”⁵¹

2. levél

„Az Jesus Christusban minden jókat kívánok.

Kegyelmes Uram, az feltett cselnek bomlani kell, mivel az budai vezér hétfűn jön be, az mint esett értésemre. Mindazon által ugyanazon egy hétre, 30. die Aprilis,⁵² az mint megmondottam és üzentem, vasárnap éjfélt előtt állassanak be az helyekben: 1. Grébics,⁵³ 2. Tömörd.⁵⁴ Két vagy három legény az váraasi tóban,⁵⁵ azok hírt vivén az seregnek. Hajnalban magam, ha lehet, az első lesben, párdúc bőrómmal, veres lovon, vezeték mellettem lévén, szemben megyek, fejemben vagy süvegemben toll tok leszén. Az első les addig meg ne induljon, míg az török leséből meg nem indítja! Az magyarság az ló⁵⁶ nyerítéstől lovakat oltalmazza, vigyázzanak, készen legyenek lovokkal, fegyverekkel! Hívben,⁵⁷ erőben meg ne ijedjenek, élelemre vigyázzanak! Ő Nagyságoknak mingyárt előkben levelet bocsássa Kegyelmed! Vasárnap estvére azon legyenek, idején az lesben álljanak!

29. die Aprilis,⁵⁸ én hétfűre virradólan [!] hajnalban megyek szemben, magam személyem szerint az első lesben. Azonban penig az titok az szó, ki ne menjen, magam és más ne vesszünk! Ezen jókra az Úr mindnyájunkat vezéreljen, Amen.

⁴⁶ A rag bizonytalan, az irat itt sérült.

⁴⁷ Április 24.

⁴⁸ 1657-ben Húsvét vasárnapja április 1-jére esett. Oklevéltani naptár. Szerk. *Szentpétery Imre*. Budapest, 1912. (Reprint.) (A továbbiakban: *Szentpétery* 1912.) 78. o.

⁴⁹ Fábán lehetett Keösze mostoha apja, aki Szapáry Miklós levele szerint közvetített a győri főkapitány és nevelt fia között a hitlevél, majd a portya ügyében. MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 45 902. Szapáry Miklós levele Batthyány Ádámmal. Győr, 1656. november 17.

⁵⁰ Ölbey Márton levele szerint Fábán tatai katona, aki „igen szegény állapottal van” hátramaradt sarca miatt. MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 34 826. Ölbey Márton Batthyány Ádámmal. Tata, 1657. június 6.

⁵¹ Tartóztassa.

⁵² A levél címzése: „Az Tekintetes és Nagyságos gróf Bottyánj Ádám Uramnak ő Nagyságának adassék” (Eredeti, rányomott pecsétes levél.) MOL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. №. 25 509. A levelet más kontextusban idézi: *Kiss Ákos*: Tinnye, Uny története a XVI–XVII. században. (Komárom megyei Múzeumok kiadása.) Budapest, 1977. 40. o.

⁵³ Eredetileg: „Aprilli”. 1657. április 30. hétfőre esett. *Szentpétery* 1912. 78. o.

⁵⁴ Alsó- és Felső-Grébics: puszta Komárom vármegyében, keletről Tata, délről a tömördi puszta és Mozsa, nyugatról Billeg, északról Naszály és Tata határolja. *Fényes* 1851. I. 58. o.

⁵⁵ Tömörd: puszta Komárom vármegyében Új-Szónnyel, Tatával, Koccsal és Igmáddal határos. *Fényes* 1851. II. 217. o.

⁵⁶ A tatai tó.

⁵⁷ Eredetileg: tó. Nyilvánvalóan tollhiba.

⁵⁸ Hűségben.

⁵⁹ Eredetiben: Aprilli.

P. S. Szerelmes Kapitány Uram, az mint megüzentem volt, az schola mesternek felvívésében serényen, maga okosságával vigyázzon, engömet ne rontson el Kegyelmed.

Április 18. die irattam, Kösze G.⁵⁹
1657. Anno.⁶⁰

A levélíró a két levél egyikét magának Batthyáynak, a másikat Ölbey Márton tatai vicekapitánynak írta, illetve íratta.⁶¹ A hangnem bizalmaskodó, szinte tolakodóan közvetlen; magát Ádám grófot is figyelmezteti, hogy üzenetvivőjét, vagyis mostoha apját, Fábián Jánost ne tartóztassa sokáig, s írja meg az ő üzenetét a kapitánynak. Végül kedveskedve jegyzi meg, hogy küld neki egy agarat „ajándokon”. Mind a bizalmaskodó hangnemből, mind az agárküldésből, mind a már fent említett párdücbőrös, süveges, tollforgós öltözetből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kösze György nemes ember volt, aki a kapitányokkal és hadnagyokkal jó ismeretségben állt. Foglyokat is tartott magánál Vértesen túli otthonában – egy szegény sorsú katona ezt nem tehetné meg. Levélét gyűrűspecstől zárja le. Azonban ennek ellentmond az a tény, amit Szapáry Miklós írt meg a már fentebb említett levelében: Kösze három évvel korábban Tatáról szökött át Zsám-békra. Természetesen egy nemes emberrel is előfordulhatott, hogy árulóvá vált, majd megtért övéhez. Azonban mind Török Ferenc újvári hadnagy, mind Wesselényi nádor levelükben Köszt egyszerűen pribéknek⁶² nevezik, míg Kisfaludyt urazzák. Ölbey Márton is – egyetlen kivételtől eltekintve, amikor is urazza a legényt – Kösze Györgyként írja nevét,⁶³ és Esterházy János győri vicekapitány is pribékként említi.⁶⁴ Az sem zárható ki, hogy úri mivoltát pribéksége miatt meggyaláztottnak, elvesztettnek tekintették. Ha viszont nem volt nemesi származású, a frissen kapott kegyelemtől és a maga csinálta karriertől megszedült legény úri öltözetbe bújva, igen nagy öntudattal, sőt göggel igyekezett az urakhoz hasonulni. Kora szerint fiatal lehetett; erre utal névaláírása, „Gyurkó”, valamint a „legin”-ként⁶⁵ történő említése. Ölbey leveleiből még azt is megtudhatjuk róla, hogy a Vértesen túl lakott.⁶⁶

Azonban a hitlevél megszerzésével együtt sorsa is megfordult vagy ismét jóra fordult: Kösze György neve ekkortól, 1657 májusától megjelenik Batthyány Adám continuous udvarnépe között.⁶⁷ A continuous sereg tagjai tartoztak a legszorosabban a várhoz és a vár urához, a dominuszhoz. Lényegében ők vezették az udvartartást: ők irányították a gazdaságot, védték az úr személyét és családját, s magát a várat. Vagyis a continuous szervitorok

⁵⁹ Az „irattam” kifejezés arra utal, hogy a levélíró nem maga írta a levelet. Az aláírás mellől hiányzik a „manu propria” is.

⁶⁰ A levél címzése: „Az én Kegyelmes Uramnak, Ölbej Martonnak adassék, éjjel, nappal menjen.” (Eredeti, rányomott pecsételésű levél.) MOL Batthyány család levéltára. Missiles, P 1314. №. 25 510.

⁶¹ Ölbey Márton 1651–52-ben Keszthelyen volt tiszt, 1653-tól Tata lett az állomáshelye. A tatai ügyekben és katonák nevében ő levelez Batthyányval, ám neki írt leveleiben sosem írja magát kapitánynak, illetve vicekapitánynak. Vö.: uo. Ölbey Márton levelei Batthyány Ádámhoz. №. 34 816–34 832.

⁶² Itt a pribék informátor, egyszersmind rabló, emberrabló, fosztogató értelemben is szerepelhetne, de Köszeről tudjuk, hogy valóban pribék volt a szó valós értelmében. Vö.: Pálffy Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez.) *Fons*, IV. (1997) 1. sz. 18. 5–78. o. (A továbbiakban: Pálffy 1997b.)

⁶³ Vö.: MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 32 829. Ölbey Márton levele Batthyány Ádámhoz. Győr, 1658. január 7.

⁶⁴ Uo. №. 12 023. Esterházy János levele Batthyány Ádámhoz. Győr, 1657. április 20.

⁶⁵ Török Ferenc újvári gyalog hadnagy említi Köszt levelében „pribék legin”-nek, mint akinek az információjából gróf Batthyány uram szolgálai rátörtek a falujára. Vö. az 5. jegyzettel!

⁶⁶ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 32 825. Ölbey Márton levele Batthyány Ádámhoz. Tata, 1657. április 25.

⁶⁷ MOL Batthyány cs. lvt. Földesúri familiára vonatkozó iratok, P 1322. №. 1324. „Ab Anno 1657 die 17. May ad Annum 1658. diem similiter 17. May Continuus Udvarunk Népének, itidem Szalonaki és Rohonczy várainknál lévő Continuus Prebendásoknak consignatioja. Ezek közül ordinarie mennyi és micsoða féle kenyeret, gabonát és söt adnak fizetéssekben, annak rövidedden való fölírása” (MOL Filmtár, 4360. doboz.)

fölváltva adminisztráltak és katonáskodtak.⁶⁸ Egy 1657. augusztus 17-től 1658. augusztus 18-ig vezetett listából azt is megtudjuk, hogy Kösze a németújvári várban szolgált Sennyei Albert, Recsiesky György, Barkóczy Zsigmond úrfiak, Palotay Miklós, a Kisfaludyak (László és Ferenc), Sibrik Sándor, Palásty Zsigmond, Káldy Gáspár, Francsics Ádám, Tevely Miklós, Jankovics János stb. familiárisok, illetőleg hadnagyok társaságában, akiknek napi két cipó járt az első fehér kenyér-sütésből és egy pint bor.⁶⁹ Címszereplőnk egy 1658. februári udvari nép-összeírásban Káldy Gáspár, Tevely Miklós, Francsics Ádám, Jankovics János és másokkal együtt két lóval szolgált a főkapitányt.⁷⁰ Batthyány udvari népét 1658. április 10-én megmustrálta, ekkor Kösze György már három lóval szolgált az udvari zászló alá tartozó seregben.⁷¹ Gyors emelkedésének dokumentuma az 1658. május 12-én keltezett összeírás, amelyben az udvari sereg tagjai közt összeírt Kösze neve mellett a 3-as számot áthúzták, s kijavították 4-re: vagyis ekkortól már négy lovassal szolgált az urat.⁷² Kösze ennek megfelelően kapta az ellátmányát is: miként Teveli Miklós, Kisfaludy Ferenc és László, valamint a többi hadnagy, ő is 5 róf gránát posztót kapott.⁷³

Kösze sok lesvetésen vehetett részt, hiszen több török rabot is szerzett Kisfaludy Balázssal és másokkal együtt, s jól ismerték mind Tatán, mind Győrben, mind a Kanizsa ellen vetett végvidék váraiban. Az alább tárgyalt portya után is szervezett újabb akciót. Kisfaludy Balázs 1658. augusztus végén írt levelében Batthyány engedélyére hivatkozva türelmetlenül sürgette a győri vásár megtartása utánra tervezett próba végrehajtását: „Kösze György, Koszo és Kardos Uraimékkal valami három vagy négyszáz lóval, egyébaránt oly bizonyos helre mennénk, hogy Isten velünk lévén, talán nem járnánk heába.”⁷⁴

Batthyány nemcsak megbocsátott az egykori pribékeknek, hanem erősen meg is kedvelhette; talán merészségét, bátorságát becsülte, s nem utolsó sorban azt a sok török foglyot, akiket szerzett neki. Kösze olyan megbecsültségre emelkedett, hogy a főkapitány halála után, annak temetési menetében ott lépdeltetett fekete tafotába öltözött udvari familiárisként, s vitte az elhunyt katonai méltóságát szimbolizáló aranyos botot (buzogányt).⁷⁵

A portya

Visszatérve a fentebbi két levél tartalmához: Kösze György 1657. március 24-én értesítette a dunántúli főkapitányt, hogy pontosan egy hónap múlva, Szent György napján, április 24-én, keddi napon török lesre indulnak Buda és Zsámbék alá, egykori török baj-

⁶⁸ Varga 1981. 13. o.; Koltai 2012. 253–258. o.

⁶⁹ MOL Batthyány cs. lvt. Földesúri familiára vonatkozó iratok, P 1322. №. 1324. „Ab anno 1657. Die 17. Augusti ad Annum 1658. diem itidem 17. Augusti. Kenyérrül való Ordinárium Német Újvári Várunknál lévő Continuuus és egyéb rendbéli prebendásoknak conscriptioja” (MOL Filmtár, 4360. doboz.)

⁷⁰ Uo. №. 1325. „Anno Domini 1658. die 27. Februarii Udvarunk népe száma...” (MOL Filmtár, 4361. doboz.)

⁷¹ Uo. №. 1329. „Körmend városában megmustráltak az udvari continuus udvarunk népét...”, 1658. április 10. (MOL Filmtár, 4361. doboz.)

⁷² Uo. №. 1332. „Anno 1658. Die 12. May, Udvarunk népe száma, a' kik jellen vadnak...” (MOL Filmtár, 4361. doboz.)

⁷³ MOL Batthyány cs. lvt. Földesúri familiára vonatkozó iratok, P 1322. №. 1334. „Anno Domini 1658. die 11. July, ki akarván pro Anno 1657 Continuuus Udvarunk népének és az Házi Uraimék közül némelyeknek posztóul való fizetéseket adni arra nézve, a' mint föl irattuk őket, kinek michoda posztóval tartozunk.” (MOL Filmtár, 4361. doboz.)

Gránát posztó: értékes, kermessel, utóbb kosenillel festett posztó, a skarlát után a legdrágább posztó Magyarországon. *Endrei Walter*: Patyolat és posztó. Budapest. (Mikrotörténelem) 224. o. 1649-ben rőfjét 8, 1650-ben 18 kamarai forintért (általában 10 kamarai forintért) adták. *Dányi Dezső – Zimányi Vera*: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Budapest, 1989. (A továbbiakban: *Dányi–Zimányi* 1989.) 346–347. o.

⁷⁴ MOL Batthyány cs. lvt. Földesúri familiára vonatkozó iratok, P 1322. №. 26 772. Kisfaludy Balázs levele Batthyány Ádámhoz. Csákány, 1658. augusztus 31.

⁷⁵ Erre az adatra Koltai András hívta fel a figyelmemet. Vö.: Koltai 2012. 473–474. o.

társai ellen, ahol legalább 100 lovassal lesznek jelen; e létszám nyilvánvalóan csak az ún. martalékra vonatkozott. Erre a kis csapatra hárult a legnagyobb veszély, hiszen az ő feladatuk volt a törököket lesre csalni. Csak csatákban tapasztalt, mindenre elszánt legények és gyorsíramú lovak vehettek részt ilyen akcióban.⁷⁶

A magyar portyáknak igen közkedvelt célja volt Zsámbék és Buda. Így ment ez már évtizedek óta, ahogyan Musztafa budai pasa jelentette 1578 márciusában Rudolf császárnak: „A sárvári, pápai, bőszipörémi [veszprémi], palotai, győri, tatai tisztartók gyakorlattal való várak alá száguldozástól, leshányástól, ragadozásoktól meg nem szűnnek. Ím mai napon is Sámbekek alá száguldottanak, a mieinket lesre akarták vönni, az vályiakat [váliakat] meg azonképpen. Gesztes alját egy nap háromszor száguldották meg. Buda környül immár sem barmot, sem juhót ugyan nem tarthatnak. Még csak fáért sem mernek kimönni, szőlőikben vagy kertökben sem mernek kijárni”⁷⁷ – az ilyen esetek tanúsága szerint voltak a törökök saját váraik foglyai.

1657. április 15-én Ölbey szép stílusban megírt, „hamarsággal” elküldött levelében is nagy meglepetéssel konstataulta a dolgok jó irányba fordulását: „Kegyelmes Uram, én eddig, szívem szerént fáradoztam az közönséges jóért és az mi nemzetünknek s az keresténségnek szeretetiért, immár utolsó válasza [!] és napját megírta az ember [ti.: Kösze György], kérem azért Nagyságodat alázatosan, értsen egyet az geörj [győri] generális⁷⁸ urakkal. Noha én por és hamunak legkisebbik részecskéje vagyok, s ha Nagyságodnak úgy tetszik, értsen [!]”⁷⁹ Nagyságtok engemet minél hamarább lehet..., várni mint kellessék az napot és azon órákat.”

Ölbey egyúttal megígérte, hogy másnap megjárja, vagyis ellenőrzi azokat a helyeket, ahol a csapatoknak várakozniuk kell.⁸⁰

Kösze azonban három és fél hét múlva, alig egy héttel a kitűzött lesvetés előtt, kénytelen volt újabb levelet írni – ez a fentebb közölt második írás –, amelyben Ölbey Márton arról értesíti, hogy a budai vezér váratlan bejövetele miatt egy héttel kénytelenek elcsúsztatni az akciót. A budai vezér közeledtéről Ölbey is tudott, és erről értesítette is a dunántúli főkapitányt, de érkezését talán későbbre várták. Kösze ezen leveléből kibontakoznak előttünk a tervezett lesvetés mozzanatai; a sereg számára a két várakozó, illetve rejtőzködő hely (a Tata közeli Grébics és Tömörd) és a pontos idő (vasárnap éjfél előtt). Kiemelten fontos a hírvivők szerepe. Az „első lesben”, hétfőre virradóan Kösze vakmerően maga indul lován az ellenség felé, pompás harci öltözékben csalétekként, miként 1584 őszén a dömsödi vásárt megütő portyán „Balassy Bálint volt az előttük járó.”⁸¹ Külön figyelmezteti a vicekapitányt, hogy amíg a törökök meg nem indulnak, addig az első les nem kezdődhet el. Ugyanis ha sietnek a kiütéssel, a lesre hozott ellenség még nem lesz elég közel, s kiszabadulhat a kelepceből.⁸² Jelen esetben a vitézeknek nem is kellett sokáig várakozniuk. Egy-egy lesvetésben a katonáknak halálessendben, néha napokig is egy helyben kellett állniuk.⁸³ Kösze felsorolja, hogy mire legyen különös gondjuk: a lovak ne-hogy nyerítsenek, s ezzel elárulják magukat; időben, azaz vasárnap este készen álljanak a

⁷⁶ Takáts 1915. 396. o.

⁷⁷ Idézi: Takáts 1915. 346. o.

⁷⁸ A győri végvidéki főkapitány 1643–1657 között Philipp Graf von Mansfeld volt, de éppen 1657 áprilisától 1658 elejéig Esterházy János magyar és Daniel Müller német főkapitány-helyettesek látták el a főkapitányi feladatokat. Pálffy 1997a. 277. o.

⁷⁹ Értesítsen.

⁸⁰ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 34 824. Ölbey Márton levele Batthyány Ádámnak. Tata, 1657. április 15.

⁸¹ Takáts 1915. 370. o.

⁸² Uo. 397. o.

⁸³ Uo. 394. o.

lesben mind a lovakkal, mind a fegyverekkel; vigyázzanak az élelmiszerre; jó erőnlétben legyenek, s meg ne ijedjenek; végül teljes titoktartás övezzék az akciót, különben ő maga és más is elveszhet. A levél a magyar katonák szokásos fohászával zárul: „Ezen jókra az Úr mindnyájunkat vezéreljen, Amen.”

Ölbey Mártonnak kulcsfontosságú szerepe volt a lesvetés előkészítésében és a dunántúli várak kapitányai, ill. a Kanizsa ellen vetett végvidéki és a győri vicegenerális, valamint helyettesei közötti hírközlésben, miként azt meg is írta Batthyánynak; abban a dologban ő másfél esztendeig fáradozott, amelyet Kösze György is tud bizonyítani.⁸⁴ A sikeres lesvetés a tataiaknál régi tradíció volt, gondoljunk csak az 1644. évi akciójukra, amely olyan nagyszabású volt, s olyannyira fölingerelte a pasákat, hogy magát a szultánt kérték, engedje meg Tata teljes elpusztítását.⁸⁵

1657. április 20-án Esterházy János is írt Batthyány Ádámnak, mellékelvén Kösze Gyurkó „pribék” levelét, és kérvén a címzettet, hogy idejében tudósítsa őt is a teendőkről; vagyis az egész akció legfelső szinten Batthyány kezében futott össze és tőle függött.⁸⁶

A katonai les másodszorra kitűzött idejét többé már nem módosították, amelyet a biztonság kedvéért Kösze ismételten megerősített: „...ma szerdán [április 25-én] bizonyos embertől, estvefele izent az Vértesen túl lakó ember [ti. Kösze], az ki utóbbi elvégzett napját, idejét és heleket meg nem változtat, hanem kéreti az nagy Istenért, Szent Fia érdemiért Nagyságtokat, hogy csendesen, szó kihirdetés nélkül [!] legyenek az Nagyságtok alatta valók. Már oly hírt vittek be Budára, hogy az Rába két felén feles katona és hajdú gyűlt, és igen nagy vigyázásban vannak az Vértesen túl, és leselkedtek, mely leselkedőknek pízet [pénzt] bocsáttak közikben, hogy inkább szót vihet az magyarságtól, de az föltett cílt, Isten vele lévén, el nem múlhatja, kire Isten segélje” – írta a tatai vicekapitány szerdán későn este, és küldette el a levelet lóhalálában⁸⁷ a győri vicekapitánynak. Feltehetőleg a magyar lesvetés kőszá hírére mentek az esztergomi, pesti, váci és párkányi törökök túl a Dunán – jelentette egyúttal ezt is a Kösze embere Ölbeynek, akinek ugyanezt a hírt még aznap éjjel a budai csonkatoronybeli rabok gazdája is megírta. Jól működött ekkor a hírszerzés. Utolsóként a győri vicekapitány is, április 27-én írt levelében megerősítette a tervet, hat- vagy hétszázán várják Batthyányt a „jó szerencsére”.⁸⁸ A győri Szapáry Miklós is saját embereivel a „Csanaki hegyben”⁸⁹ várta „jó készüllettel” az akciót: „csak az Nagyságot ordinantiájától várunk. Bár uzsonna közben megindítsa Nagyságot az seregeket szombaton,⁹⁰ és az mely emberséges embert elől elküld Nagyságot, az jelt is megizenje”.

Szapáry egyúttal figyelmeztette a dunántúli főkapitányt, hogy elindulásának híre már eljutott Budára, sőt a törökök „felessen özvegyültenek volt, és Wesprém alá mentenek, de semmi kárt nem tehettek.”⁹¹

⁸⁴ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 34 826. Ölbey Márton Batthyány Ádámmal. Tata, 1657. június 6. Takáts Sándor is azt írja, hogy egy-egy les előkészítése néha hónapokig tartott. *Takáts* 1915. 394. o.

⁸⁵ *Takáts* 1915. 411. o.

⁸⁶ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 12 023. Esterházy János levele Batthyány Ádámmal. Győr, 1657. április 20. (A mellékletként elküldött Kösze-levél nem maradt fenn.)

⁸⁷ A levél külsejére nem csak kétszer van ráírva a szokásos „cito, cito, cito...” jelzés, hanem az alábbi szöveg is: „Falusi bírák, fejetek és életetek veszése alatt, ma Geörre [Győrre] küldjétek ez levelet lóháton az úrnak.” Uo. №. 34 825. Ölbey Márton levele Esterházy Jánoshoz. Tata, 1657. április 25. „este későn”.

⁸⁸ Uo. №. 12 024. Esterházy János levele Batthyány Ádámmal. Győr, 1657. április 27.

⁸⁹ Csanak: falu Győrtől egy órányira, szőlőhegyei vannak. *Fényes* 1851. I. 199. o.

⁹⁰ 1657. április 28. *Szentpétery* 1912. 78. o.

⁹¹ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 45 903. Szapáry Miklós levele Batthyány Ádámmal. Győr, 1657. április 27.

A hosszasan és alaposan kitervelt akció, a törökök hírvevése ellenére végül is szerencsésen lezajlott. Baththyány Ádám gondosságának köszönhetően a portyán résztvevő egységek listája is fennmaradt.⁹²

„Az hadnagyságok mennyi lóval voltak, azoknak száma:

Az udvari sereg nro.	ló	232 ⁹³
Hertelendi Uram ⁹⁴ serege nro.	ló	64
Káldi Péter Uram ⁹⁵ serege nro.	ló	46
Káldi Ferenc Uram ⁹⁶ serege nro.	ló	53
Czáni Uram ⁹⁷ serege nro.	ló	36
Teveli István Uram ⁹⁸ serege nro.	ló	65
Palonyai Uram ⁹⁹ serege nro.	ló	57
Niczki János Uram ¹⁰⁰ serege nro.	ló	73
Szabó Balázs Uram ¹⁰¹ serege nro	ló	68
Körmen di sereg ¹⁰² nro.	ló	72
Deömeölki Uram ¹⁰³ serege nro.	ló	83
Kisfaludi Uram ¹⁰⁴ serege nro.	ló	54
Az németek nro.	ló	100 ¹⁰⁵
Facit	ló	1003

⁹² MOL Baththyány cs. lvt., I. Ádám másolati könyve P 1315/4. A köt. p. 455–464. „Anno 1657 in mense Decembris Kösze György Sambékból való kijövelekor a’ minemő nyereségünk esett, annak enumeratioja és megírása az magunk hadnagj menndy magokkal voltak és az megirt nyereségből mennyi esik az kótyavetőnek számozása szerint egy személyre.”

⁹³ Az udvari sereg létszámát az előző oldalon 234 főnek írták. Uo. p. 462.

⁹⁴ Hertelendi Ádám, a főkapitányság alá tartozó hadnagyság élén, 128 lóval szolgált. Uo. p. 327. 1650. augusztus 10-i összeírás. „Az mint fölírattuk hadnagyaikat, házi és egyéb rendbéli szolgáltaikat.” Továbbá: MOL Baththyány cs. lvt. Földesúri família, P 1322. №. 1330. 1658. április 10–11. „Keörmendi városunkban amint megmustráltuk mezei hadainkat, házi szolgáltaikat és continuus udvarunk népét, annak rendi és lajstroma.”

⁹⁵ Káldi Péter 1654-ben hat lóval szolgált, és „az ország lovas és gyalogjainak” hadnagya volt: 122 lovas és 101 gyalogos élén állt. MOL Baththyány cs. Lvt. Földesúri família, P 1322. №. 1194. (MOL Filmtár, 4360 doboz.)

⁹⁶ Káldi Ferenc hadnagj 1658 áprilisában 97 lóval szolgált. Uo. №. 1330.

⁹⁷ Csányi Bernárd a szentpéteri lovasok kapitánya, 1658-ban 63 lóval szolgált. Uo.

⁹⁸ Tevely István hadnagj 1658 áprilisában 90 lóval szolgált. Uo.

⁹⁹ Palonyai István hadnagj 1658 áprilisában 122 lóval szolgált. Uo.

¹⁰⁰ Niczki János hadnagj 1658 áprilisában 151 lóval szolgált. Uo.

¹⁰¹ Szabó Balázs hadnagj 1658 áprilisában 114 lóval szolgált. Uo.

¹⁰² Ságodi István volt a körmen di sereg kapitánya 1658 áprilisában. Uo.

¹⁰³ A lista elején Deömöki Andrásként szerepel. Dömöki András hadnagj 1658 áprilisában 147 lóval szolgált. Uo.

¹⁰⁴ Kisfaludy Balázs, hiszen ő volt a csákányi lovasok kapitánya. 1658 áprilisában 97 lóval szolgált. Uo., továbbá: Koltai 2012. 296. o.

Ez időben a „házi uraimék”-nál és egyéb „szolga”-ként öt Kisfaludy is szolgált: Balázs, Zsigmond, János, Ádám és Gáspár. MOL Baththyány cs. lvt. Baththyány I. Ádám másolati könyve, P 1315/4. A köt. p. 327. „Az mint fölírattuk hadnagyaikat, házi és egyéb rendbéli szolgáltaikat”. 1650. augusztus 10. A Kisfaludyakról lásd az I. jegyzetet!

¹⁰⁵ A németek létszámát az előző oldalon 109 főnek írták, ráadásul az elszámolás sem stimmel; ennyi létszámnak ugyanis a személyenként jutó 2 ft 90 dénárral számolva 316 ft 10 dénár jutott volna, ehelyett azonban 333 ft 50 dénárt jegyeztek. Uo.

A győri sereg volt nro.	ló	139
Az másokban volt nro.	ló	153
Tataiban volt nro.	ló	70
Győri és tatai nro.	gyalog	240
Facit	ló[!]	602 ¹⁰⁶
Sárkány Uram ¹⁰⁷ lovasi nro.		250 ⁹

A tataiak mellett – ez az összeírásbeli „másak” kategória – gesztesiek, újváriak és szőnyiek (20 hajdú) voltak jelen. A hajdúkat Esterházy János kívánta a győri gyalogok elé, akik a szőnyi malom előtt várakoztak.¹⁰⁸ Ezen kívül Nádasdy Ferenc 270 szolgáját¹⁰⁹ számíthatjuk még a portyázó csapathoz, amely így 2125 főt tett ki. A veszprémiek 121, a pápaiak 175 és a devecsérik 55 katonával (összesen: 351 fő) vettek részt a vállalkozásban, talán valamilyen tartalék vagy üldöző csapattevésként, mert ők is kaptak kótyavetye pénzt, ám az összeírásban külön szerepelnek. A sereg létszáma ezek szerint 2467 főt tett ki. Ez igen magas létszám volt; ugyan kevesebb, mint az 1641 februárjában, a személyesen Batthyány által Igal palánkja ellen vezetett portyáé,¹¹⁰ de jóval több, mint az 1652-ben, Vezekénynél lezajlott szerencsétlen kimenetelű ütközet magyar seregéé, amelyet eredetileg Forgách Ádám érsekújvári főkapitány a törökök portyázásának megakadályozására vezetett.¹¹¹ Kisebbségi portyáknak számítottak a Kisfaludy Balázs fent említett próbái – ezeken a főkapitány nem vett részt –, amelyeket a hadnagyság 200–450 vitézzel hajtott végre.¹¹²

Az 1657 áprilisában kiállított vitézeknek mintegy 40 %-a közvetlenül Batthyány Ádám magánhadserégébe, illetve parancsnoksága alá tartozott. Az udvari sereg, azaz a „continuus udvar népe” és a „házoknál lakó” vitézek létszáma 1652-ben 516 fő volt,¹¹³ akik közül a portyán kevesebb mint a fele, 232 fő vett részt. 771 vitéz a főkapitányság hét hadnagyságába, illetve az ahhoz tartozó körmendi vicekapitányság, valamint a csákányi és szentpéteri lovasság kötelékeibe tartozott; mivel ezek létszáma 1658-ban 1146 fő volt,¹¹⁴ részvételi arányuk 67,3 %-os volt. (A fentebbi hadnagyságok és lovaskapitányságok általában saját embereik felét vagy mintegy 60%-át vitték el a portyára. Kivételt képez Teveli hadnagyság, aki 90 lovasából 65 fővel állt ki.) Ez az 1000 fő körüli csapat igen összeszokott lehetett, gyakorta indultak együtt egy-egy akcióra. Láthattuk Kösze György leveléből, hogy a fegyelmezettségre és a pontosságra milyen nagy szükség volt. Például 1651 már-

¹⁰⁶ Az összeírás a győri és a tatai katonákat kifejezetten gyalognak írja, de mégis lovasként összegzik. Az előző oldalon ez a létszám: 607 fő. Uo.

Ez a szám teljes összecseng a fentebb idézett Esterházy János levelének tartalmával, miszerint Győrben hat- vagy hétszázán várják készen Batthyányt az akcióra. Vö. a 86. jegyzettel!

¹⁰⁷ Sárkány János.

¹⁰⁸ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 34 827. Ölbey Márton levele Batthyány Ádámhoz. Tata, 1657. augusztus 22.

¹⁰⁹ Ezek is csak az előző oldalon szerepelnek. Uo.

¹¹⁰ Varga J. 1981. 105. o. A törökök 5–6 ezer főnek mondták őket. Vö.: *Fenyvesi László: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai.* (Adalék a hódoltsági rác–vlach–iflák–vojnuk problématikához, 1641). In: *Magyar és török végvárak* (1663–1684). Eger, 1985. 199–218. o. (A továbbiakban: *Fenyvesi* 1985.) 200. o.

¹¹¹ Vö.: *J. Újváry Zsuzsanna: „De valamin ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll”. A vezekényi csata és Esterházy László halála.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 4. sz. 943–972. o. különösen: 949–950. o.

¹¹² MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 26 735., 26 736., 26 737. Kisfaludy Balázs levelei Batthyány Ádámhoz.

¹¹³ Varga J. 1981. 23. o.

¹¹⁴ Vö. MOL Batthyány cs. lvt. Földesúri família, P 1322. №. 1330., továbbá: Varga J. 1981. 25. o.

ciusában Ádám gróf Kányavárra, s onnét Kanizsa felé indult, és az erre az útra magával vitt embereinek összetétele nagyon hasonló volt a fentebbi zsámbéki portyához: az udvari sereg 229 lóval, a körmendí 100 lóval, a csákányi és szentpéteri 80 lóval, Fánicsik Pál 70 lóval, Tevely István 56 lóval, Niczki Boldizsár 95 lóval, Ságodi István és Kotai János 65 lóval, Palásti Péter és Hertelendi Ádám 65 lóval, összesen 760 lóval, vagyis lovassal indultak el. Ezekhez még 136 körmendí, 122 csákányi és szentpéteri gyalog, továbbá 79 fő ország gyalogja csatlakozott (összesen: 1097 fő).¹¹⁵

Egy igazán komoly portyához azonban még 1000 katona sem volt elegendő, ezért kérte a főkapitány a győri, tatai, veszprémi, pápai és devecei vitézek, valamint Nádasdy Ferenc katonái segítségét. Az akció megszervezéséhez pedig Ölbey Márton levele szerint másfél évre, hosszas levelezésre és egyeztetésre, hírszerzésre és nem utolsósorban budai kémekre volt szükség. Ahogy a fentebbiekben már említettem, mindebben nagy szerepet játszott a tatai vicekapitány és „a Vértesen túl lakó”, egykoron a törökhöz átállt, tehát az ellenséget személyesen is jól ismerő Kösze György.

A főkapitány április 23-án az utasítást is kiadta, hogy az udvari sereg, hadnagyai és a körmendí sereg katonái hová szálljanak és hová küldjék az „ordinantiákat” április 27-én, pénteken este, majd 28-án, szombaton hajnalban. Batthyány péntek éjjelre a következőképpen intézkedett: Szabó Balázs (68 lovassal) Kecölön és Vásárosfaluban,¹¹⁶ a németek (100 lovassal) Beleden,¹¹⁷ Hertelendi Ádám (64 lóval) szintén itt, Dömölki András (84 lovassal) és Niczky János (73 lovassal) Pályiban,¹¹⁸ az úr öngyásága (saját lovasaival együtt 232) Szilen,¹¹⁹ Kísfaludy Balázs (54 lóval) és Csányi Bernát (36 lóval) Keresztúrron,¹²⁰ Káldi Péter (46 lovassal) és Káldi Ferenc (53 lovassal) Csanakon,¹²¹ Ságodi István a körmendiekkal (72 lovassal) Sárkányban,¹²² Sárkány János (250 lovassal) Szanyban,¹²³ Palonyai István (57 lovassal) és Tevely István (65 lovassal) Szovátban és Bagyogban¹²⁴ szálljon meg. Tehát a sereg a Répce és a Rába öleléséből kiindulva (Kecöltől) ilyen útvonalon haladt észak-kelet felé, Győr, majd Komárom megyén át. El lehet képzelni, hogy a főkapitányon és a megnevezett tiszteken kívül az 1003 lovas és Sárkány János 250 lovasát, az összesen 1257 lovas számláló seregnek milyen csendben, feltűnés nélkül kellett haladniuk az előre kijelölt szálláshelyükre, nehogy a törökök tudomást szerezzenek róluk, vagy hogy a falvak lakói közül valaki is el ne árulja őket. Tizenegy községben kellett szállást venniük – Kecöl, Szil, Csorna és Szovát közelében –, településenként átlag több mint száz katonának és lovasnak kellett csendben éjszakázni. A következő napon a főkapitány Lakon,¹²⁵ az előző nap Sárkányban éjszakázó Ságodinak csapatával Szentivánfán,¹²⁶

¹¹⁵ MOL Batthyány család lvt. Batthyány I. Ádám leveleskönyve, P 1315/4. A köt. 334. p.

¹¹⁶ Kecöl, Keczel, Kecöl: magyar falu Sopron vármegyede déli részén, Vas és Sopron megyék határánál, a Rába mellett. Vásárosfalu: magyar falu Sopron vármegyében a Rábaközben, Kecöl fölött. *Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén.* II. k. Budapest, 1990. (A továbbiakban: *Maksay* 1990.) 662. o. Vásárosfalu: magyar falu Sopron vármegyében a Rábaközben. Uo.

¹¹⁷ Beled: magyar falu Sopron vármegyében, a Rábaközben. Uo.

¹¹⁸ Páli, Pály: magyar falu Sopron vármegyében, a Rábaközben. *Fényes* 1851. II. 90. o.

¹¹⁹ Szil, Szil: magyar mezőváros Sopron vármegyében, a Rábaközben. *Fényes* 1851. II. 132. o.

¹²⁰ Keresztúr: Sopronkeresztúr, magyar falu Sopron vármegyében, közel Kapuvárhoz. *Maksay* 1990. 669. o.

¹²¹ Csanak: magyar falu Sopron vármegyében, a Rábaközben, Csorna mellett. Uo. 667. *Fényes* 1851. I. 198. o.

¹²² Sárkány: magyar falu Sopron vármegyében, Csanakhoz közel. *Maksay* 1990. 662. o.

¹²³ Szany: magyar mezőváros Sopron vármegyében, a Rábaközben, a pápai út mentén. *Fényes* 1851. II. 64–65. o.

¹²⁴ Szovát: Szováth, magyar falu Sopron vármegyében Győr megye határán, közel Csornához. *Maksay* 1990. 673. o.; *Fényes* 1851. II. 153. o. Bányog, Bagyog: falu Sopron vármegyében, közel Győr megyéhez. *Fényes* 1851. I. 68.

¹²⁵ Lak: magyar falu Komárom vármegyében, a Csallóközben. Van ilyen nevű falu Vas megyében is, az is elképzelhető, hogy itt éjszakáztak. *Fényes* 1851. II. 8. o.

¹²⁶ Szentivánfa, Szentivány: magyar és horvát falu Győr vármegyében. *Fényes* 1851. II. 100. o.

a Keresztúrott pihenő Kisfaludy Balázsnak és Csányi Bernátnak Csanakon,¹²⁷ Szabó Balázsnak Szentgyörgyön,¹²⁸ a két Káldinak lovasaival a két Egerszezen,¹²⁹ a németeknek Hegyfaluban¹³⁰ és Hertelendi Ádáméknak Újfaluban¹³¹ kellett éjszakázniuk.¹³²

Ilyen gondos előkészület után, ennyi katonát mozgósítva a vállalkozás már elég biztonságos lehetett ahhoz, hogy az egyébként bátor és kiváló katona hírében álló Batthyány Ádám dunántúli főkapitány és mindkét fia személyesen is részt vegyen benne. Naplója szerint Rohoncra április 27-én pénteken indult el „csatára”.¹³³ (Tehát Esterházy János április 27-én, ez ügyben írt utolsó levelét, miként Szapáry Miklósét, nem Rohoncon kapta kézhez.) Előtte, jó katolikus emberhez illően, felkészült: meggyónt, bár nem „kommunikált” meg, vagyis az áldozással adós maradt. Másnap a Répcéhez közeli Kisfaludy-birtokon, Lakon éjszakázott – Lak légvonalban kb. 50 km-re van Rohonctól –, mert hajnalban onnét indult tovább Török Jánoshoz. Április 29-én vasárnap Naplasban¹³⁴ volt kíséretével együtt. Erről Batthyány naplójában lejegyezte, hogy – szokás szerint – hiába való dolgokról gondolkodott, szitkozódott és misét sem hallgatott. 30-án, hétfőn Tatánál harcba bocsátkoztak az ellenséggel. (Tata légvonalban kb. 90 km-re van Laktól, s ellenkező irányban, 37 km-re Zsámbéktól.) Az eredeti terv is az lehetett, hogy a Zsámbék felé felvonuló martalék Kösze Györggyel az élen Tata felé vezeti a törököket, hiszen onnét nem messze volt a magyar sereg éjszakai várakozó helye: Grébics és Tömörd. A siker teljes volt.

A szerencsés akció után Batthyányék délben már Mocsán voltak – ez Tatától légvonalban mindössze kb. 11 km-re fekszik északnyugat felé –, nem messze az éjszakai gyülekezőhelytől, majd estére Győrbe mentek (légvonalban kb. 48 km).¹³⁵ Másnap, május 1-jén, délután az úr a kíséretével Győrből Szilre (légvonalban kb. 40 km) ment hálni, ahol igen jól mulatott a győzelem örömeire; bűnlajstromát a szokásos „hejában való dolgokról való” gondolkodás, szitkozódás, lélekmondás és „rosáriomjának”¹³⁶ mellőzése mellett részegséggel tetőzte.¹³⁷ Mivel Szil Nádasdy-birtok volt,¹³⁸ valószínű, hogy Nádasdy Ferencsel együtt időzött itt. Május 2-án, szerdán délben Szilről Nickre¹³⁹ (légvonalban kb. 20 km) érkezett, majd estére Górbá¹⁴⁰ ment (légvonalban kb. 18 km), ahol ismét jól mulatott, itineráriuma szerint le is részegedett, majd másnap, csütörtökön érkezett haza.¹⁴¹

¹²⁷ Csanak: valószínű, hogy ez már nem a Sopron vármegyei Csanak, hiszen a sereg egy része az előző éjszakát töltötte ott, hanem lassan továbbhaladván vagy a Győr megyei faluról, vagy inkább a Komárom megyei pusztáról van szó, ahol éjszakáztak. *Fényes* 1851. I. 198. o.

¹²⁸ Szentgyörgy: falu vagy puszta Komárom vagy Esztergom vármegyében. *Fényes* 1851. II. 96–98. o.

¹²⁹ Szentivánfalva mellett a Répce mentén fekszik Iván-Egerszeg és Kemény-Egerszeg. *Fényes* 1851. I. 298. o.

¹³⁰ Hegyfalú: magyar falu Vas vármegyében, a Répce mellett. *Fényes* 1851. I. 97. o.

¹³¹ Nagyon sok Újfalú nevezetű község van, feltehetőleg a Győr megyei, a Szigetközben fekvő községről van szó. *Fényes* 1851. II. 231–236. o.

¹³² MOL Batthyány cs. lvt. Földesúri familiára vonatkozó iratok, P 1322. №. 1309. (MOL Filmtár, 4360. doboz.)

¹³³ MOL Batthyány cs. lvt. Batthyány I. Ádám iratai, P 1315. 2. cs. Batthyány I. Ádám Itineráriuma II. 1657. január 1 – július 31. Ezt a második naplót bűnkatalógusnak is szoktuk nevezni. Megjelent: *Szilasi László: „Vitéz-e avagy ájtatos? I. Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s „nemely fontos kicsinyiség”.* (Peregrinatio Hungarorum 3.) Szeged, 1989. Sajnos a forrás kiadása meglehetősen pontatlan.

¹³⁴ Azonosítatlan hely.

¹³⁵ Vö.: MOL Batthyány cs. lvt. Batthyány I. Ádám iratai, P 1315. 2. cs. Batthyány I. Ádám Itineráriuma (lásd a 133. jegyzetet) 1657. p. 4. A gróf írása ekkor már rendkívül nehezen olvasható. A „Geore mentönk” olvasható Győr-ként.

¹³⁶ Rózsafüzér.

¹³⁷ MOL Batthyány cs. lvt. Batthyány I. Ádám iratai, P 1215. 2. cs. Itineráriuma II. 1657. p. 4.

¹³⁸ *Maksay* 1990. 673. o.

¹³⁹ Nick: magyar falu Vas vármegyében, közel a Rábához és a Répcéhez. Újfalú és Nick a Batthyány familiáris Nicky család birtoka. Uo. 896. o.

¹⁴⁰ Górbá: magyar falu Vas vármegyében, közel a Répcéhez. *Fényes* 1851. I. 52. o.

¹⁴¹ Rohonc és Tata között Lakon keresztül légvonalban kb. 140 km az útszakasz. Visszafelé Tatától Mocsán, Győrön, Szilen, Nicken és Góron keresztül Rohoncig az út légvonalban kb. 165–170 km hosszú.

A sikeres vállalkozásnak azonnal szétfutott a híre, hiszen már másnap, május 1-jén Zichy István a következőket írta Pozsonyból Batthyánynak: „Szűbül örülöm az Kegyelmed vitézi szerencsédét, annál is inkább, hogy az úrfiak is jelen voltak. Kívánom szűbül ennél nagyobb próbákban is Kegyelmeteket Isten szerencséltesse!”¹⁴²

A Batthyány „botja alá” tartozó végvári kapitányok is – akik nem vettek részt az akcióban – azonnal gratuláltak uruknak. Pethő László kiskomáromi kapitány, aki egyúttal a főkapitány neheztelését is el akarta háritani, mivel az egyik vajdája nem volt jelen, eképpen fejezte ki jókívánságait: „Az Úr Isten sok ilyen s ennél is jobb szerencsével áldja meg Nagyságodat, mint az kit mast hazánk szolgálatjára dicséretesen cselekedék...”¹⁴³

Érdekes azonban, hogy a bécsi Hofkriegsrat nem reagált az akcióra, vagy legalábbis nem maradt fenn erről adat.¹⁴⁴

A portya mérlege

Azt, hogy a vitézi próba mennyire volt szerencsés, a kortársak több tényezőt is lementek: egyrészt milyen arányú volt a saját, illetve az ellenfél vesztesége (a sereg mennyire épen tért vissza), másrészt mennyi volt a nyereség. A magyarok veszteségéről nincs adatunk, a törökökéről Esterházy János győri magyar vicegenerális Batthyánynak a következőket írta: 52 fő budai, 14 fő zsámbéki, 16 fő váli „hégával vannak”, továbbá valamennyi érdi és ercsi¹⁴⁵ katona is odaveszett.¹⁴⁶ E feltehetőleg száz fő körüli halott arra utal, hogy nem volt túl kicsi, de nem is volt túl nagy csetepaté. A törökök azonban ennyit sem akartak megtorlás nélkül hagyni; 1657 novemberében Budáról és Esztergom felől „az pogányságnak lovassal, gyaloggal, szekerekkel való nagy és derekas készüléket mindenütt az török végházakban [hírül hozták,] hogy táborban indulnak Erdéli fele, de hihető inkább, hogy az szándékjok az mi kárunkra cselez.”¹⁴⁷ Másnap a főkapitánynak Budára küldött emberei már saját szemükkel látták: „derekas készüléket az pogányságnak: az vezér áldgyukat vonyattott ki, öreg zászlóját az pesti mezőre kivitette; idegen jancsár is már három ezernél több érkezett be.”¹⁴⁸ Máshonnet olyan hírek érkeztek, hogy „mihelyt üdöt látnak”, Batthyány jószágának egy részét készülnek elrabolni,¹⁴⁹ de ugyanez az értesülés járta 1658 februárjában is.¹⁵⁰

1657. augusztus 25-én Esterházy János győri vicekapitány a következőképpen számolt be egy megakadályozott, sikertelen török portyáról a dunántúli főkapitánynak: „Ez jelen való holnapnak 22-dik napján, az Somogybúl és Balaton melléki végházbúl együvé gyült törökök, kétszáznál többen négy sajkával általjöttek volt, és Tihannál kiszállván az szárazra, csak közel állottak bé az várhoz lesben [ti. a tihanyi vár közelében], ötvent hagyván közzüllök meg az sajkák őrzésére. Ezt midőn a’ tihaniak észben vették volna egy közel lévő faluban, akkoron megszállván harminc veszprémi legénnyel conjungálták magokat [összefogtak], s elsőben az sajka őrző törökökre ütöttek, melyeket csakhamar

¹⁴² MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 53 182. Zichy István levele Batthyány Ádámmhoz. Pozsony, 1657. május 1.

¹⁴³ Uo. №. 36 994. Pethő László levele Batthyány Ádámmhoz. Kiskomár, 1657. május 7.

¹⁴⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv. Protokollen, 1657. május–július. Az iratokat Méhes Péter listája és fényképmásolatai alapján néztem át, amelyet ezúton is köszönök neki.

¹⁴⁵ Zsámbék, Vál, Erd (Hamzsabég), Ercsi: Buda környéki török várak. (Pest-Pilis, Fejér vármegyékben). A várakról és létszámukról lásd részletesen: Hegyi 2007.

¹⁴⁶ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 12 026. Esterházy János levele Batthyány Ádámmhoz. Győr, 1657. május 8.

¹⁴⁷ Uo. №. 12 032. Esterházy János levele Batthyány Ádámmhoz. Győr, 1657. november 15.

¹⁴⁸ Uo. №. 12 033. Esterházy János levele Batthyány Ádámmhoz. Győr, 1657. november 16.

¹⁴⁹ Uo. №. 34 828. Ölbej Márton levele Batthyány Ádámmhoz. Tata, 1657. november 28.

¹⁵⁰ Uo. №. 34 830. Ölbej Márton levele Batthyány Ádámmhoz. Tata, 1658. február 26.

az víznek futamtattak, elejtven benne ennihányat. Észben vévén pediglen ezt az szárazon lesekedő pogánság, midőn társaiknak segítségére indultak volna, egybe kapván az mieinkkel és nem szenvedhetvén az erőt, alkalmas ideig tartó ellenkezések után azok is megfutamodtak, kiknek mind hátokon volt az hajdúság, zászlóikat, dobjaikat, sípössát elnyervén, magokban huszonötöt vágtanak le és nyolevanötöt adott Isten elevenen pribékekkel együtt rabul kezekben, a' többi ki vízben, ki vérben veszett. Az mieinkben heten estek, húszan sebesedtek meg. Ezen jó szerencsének híreivel akarám Nagyságodat örvendtetnem, kívánván, hogy sok pogány ellenség confutióját [megfutamodását] engedje Isten Nagyságodnak érhetni [meg], megtartván Hazánkért sokáig.¹⁵¹

A részletes portyaleírás több tanulsággal is szolgál. A több mint 200 török katona négy nagy sajkával szállt partra, hogy a tihanyi vár körül portyázzon. Pribékjeik is voltak, akik nyilvánvalóan kalauzként vezették őket. Óvatosságból a csapat negyedét a sajkák őrzésére hagyták, ám a szemfüles tihanyiak és a szomszéd faluban lévő (talán éppen portyára váró) veszprémi hajdúk észrevették őket, s lecsaptak a kisebbik csapatra. Nem lehet pontosan tudni, hogy a 30 veszprémi katonán kívül hányan voltak jelen a tihanyiak közül, mindenesetre a parton maradt csapat legyőzése után az ő segítségükre siető törököket is sikerült megverni, tehát külön-külön, még mielőtt amazok erőiket egyesíthették volna. Az összecsapás sikerét ebben az esetben is az ellenség és a sajátjaik veszteségével és a nyereséggel, vagyis a rabok számával adták meg: a 25 török halott és 85 rab a részvevők több mint 50 %-os veszteségét jelentette, míg a keresztények közül csupán 7 fő esett el és 20 fő sebesült meg. A 85 török rab mindenképpen jelentős nyereségnek számított.

Egy portya sikerességének másik mércéjéről, jelen esetben a zsámbéki akció nyereségéről, illetve annak kótyavetyéjéről is – hála Batthyány Ádám mindenre kiterjedő, gondos adminisztrációjának – maradt fenn levéltári anyag, mégpedig egy fölöttébb részletes kimutatás, amelyben mind a résztvevő egységek, mind a zsákmány nagyobbik része, mintegy háromnegyede tételesen is fel van sorolva: a teljes összeg 6365 forint és 51 dénár volt, amelyből a vitézekre fejenként 2 forint 90 dénárt számoltak.¹⁵² A fő kótyavetyén – ez van részletezve – 4836 forint 30 dénár folyt be. Ehhez az összeghez még hozzá kell adni 57 forint 15 dénárt, majd az egerszegi, győri kótyavetyéből, illetve a körmendi vásárlásból befolyt pénzeket (900 forint, 562 forint 41 dénár és 9 forint 65 dénár), hogy a végső összeget (6365 forintot és 51 dénárt) megkapjuk. A Batthyány-féle számadásból kimaradt a tatai kótyavetye, pedig annak összegét és a portyán résztvevő tataiak számát a Szőnyön lévő hajdúkkal együtt pontosan megírta Ölbey Márton: 122 forint 32 dénár és 128 fő.¹⁵³

A vitézek a hadizsákmányt közös holminak tekintették: mindenki köteles volt beszo­gáltatni szerzeményét, majd azt ki­arúsítván a kótyavetyén a pénz­ egyenlőn szétosztot­ták minden résztvevő között úgy, hogy a rabságba jutottak és az elesettek hozzátartozói is megkapták részüket.¹⁵⁴ Csak így lehetett méltányosan szétosztani a nyereséget, hiszen a különféle csapatoknak más-más feladatuk volt, s nem mindenki tudott a zsákmány köze-

¹⁵¹ Uo. №. 12 029. Esterházy János levele Batthyány Ádámhoz. Győr, 1657. augusztus 25.

¹⁵² A kótyavetye részletezett tételei és a végső összesítés nem egyezik; az iratmásoló összegzése 6342 forint 17 dénár. A vitézek számában is van eltérés.

Valószínű, hogy a teljes portyán 2125 fő vett részt, és a veszprémi, a pápai és a devecseri 351 katona csak valamilyen kisegítő akcióban vitézkedett, mert nekik is adtak ugyan „kótyavetye pénzt”, de talán nem a teljes egy főre jutó összeget, és a vásárláson sem vettek részt. Ha a 2476 fő mindegyikének 2 ft 90 dénárt adtak volna, akkor az összegnek 7180 ft 40 dénárnak kellett volna lennie.

¹⁵³ MOL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 34 826. Ölbey Márton levele Batthyány Ádámhoz. Tata, 1657. június 6.

¹⁵⁴ Takáts 1915. 365. o.; Varga J. 1981. 106. o.

lébe férközni. 1647-ben Körmenten a kapitányok olyan végzést hoztak, amely megszabta a nyereség elosztásának pontos mikéntjét.¹⁵⁵

A tatai vicekapitány a portya után mintegy öt héttel – kellő alázattal – érdeklődött Batthyánytól, hogy egy-egy résztvevőre mennyi pénz jut, s kérte annak elküldését.¹⁵⁶ Ezek szerint ekkorra már lezajlottak a kijelölt helyeken a választott „kótyavetyés uraimék” által rendezett kótyavetyék, s azokat a pénzeket is – legalábbis részben – elküldték a főkapitányhoz.¹⁵⁷ Batthyány Ádám azonban nem sietett a vitézek jussát elküldeni, így a tatai vicekapitány augusztus végén kénytelen volt ismételtlen írni ugyanabban a tárgyban.¹⁵⁸ Ráadásul a török rabok ügyében is akadt probléma: Batthyány magának követelte azt az esztergomi törököt is, akit Esterházy János Tatán őriztetett a maga számára.¹⁵⁹ Végül is hosszas könyörgés után, 1658 januárjában vagy februárjában eljutott a pénz az illetékesekhez, illetőleg a tataiakhoz, akik közé be-bejárt Kösze György is. Ezután többé már nem esik szó a katonákat megillető pénzről a levelekben, tehát a kérdés rendeződött.

A kótyavetye

Most nézzük meg a zsámbéki portyából származó zsákmánynak az első, részletes kótyavetyéjén vásárlók társadalmi palettáját és a felkínált áru összetételét. Batthyány Ádámon és két fián kívül 86 vitéz vásárolt összesen 4836 forint 30 dénár értékben, amely a teljes nyereség 75,4 %-át tette ki. A főkapitány 2279 forint 29 dénár értékben vett javakat,¹⁶⁰ ez a teljes kótyavetye 35,8 %-át, a fő vásár értékforgalmának pedig a 47,5 %-át teszi ki. Vásárlásai nagy részét – 1791 forint 54 dénárért (78,6 %) – török rabok képezik; a megvásárolt 6 fogoly közül a legdrágábban Oszmánt 457 forint 50 dénárért, a legolcsóbbat, egy névtelen Fábián Jánostól vette meg 100 forintért. Batthyány vásárlásainak másik tételét jószerivel a lovak teszik ki: 9 jószágra tett szert 295 tallérért, azaz 442 forint 50 dénárért. Közülük egy volt értékeesebb állat (90 forint), a többi ára átlagosan 35–45 forint körül mozgott. Végül a fegyverekre költött összeg – 45 forint 5 dénár (1,98 %) –, valamint egy tarisznya elenyészően csekély a rabok és a lovak vásárlására fordított pénzhez képest.

Batthyánynak a portyából származó fő jövedelmet a rabok jelentették, akiket a főkapitány olcsón megvett, illetőleg ajándékban is kapott, s vételárukhoz képest – amennyiben a sarcot be tudta hajtani, és a rab nem halt meg – tízszeres, de néha, kivételesen akár százszoros hasznót is hajthatott, de beleszámítva a sok meg nem fizetett sarcot és a veszteségeket, általában a rab vételárának néhányszoros hasznát hozta.¹⁶¹

A Dunántúlon köztudottan a Batthyányok váraiban őrizték a legtöbb török és rác rabot: például az 1641. január 1-jétől 1650. január 1-jéig terjedő időszakról készült összeírásban mintegy 260 fő szerepel, akik többségét a szervitorok hozták pénzért vagy

¹⁵⁵ Varga J. 1981. 106. o.

¹⁵⁶ MÖL Batthyány cs. lvt. Missiles, P 1314. №. 34 826. Ölbey Márton levele Batthyány Ádámmal. Tata, 1657. június 6.

¹⁵⁷ A győri kótyavetye pénz elküldéséről Ölbey Márton leveléből tudunk. Uo. №. 34 829. Ölbei Márton Batthyány Ádámmal. Győr, 1658. január 7.

¹⁵⁸ Uo. №. 34 827. Ölbey Márton levele Batthyány Ádámmal. Tata, 1657. augusztus 22.

¹⁵⁹ Uo. №. 34 828. Ölbey Márton levele Batthyány Ádámmal. Tata, 1657. november 28.

¹⁶⁰ A lista összesítése hibásan szerepel: 2301 ft 79 dénár.

¹⁶¹ Lásd: MÖL Batthyány cs. lvt. Török vonatkozású iratok, P 1313. 248. cs. №. 49. Batthyány I. Ádám rabkönyve. *Fenyvesi* 1985. 211. o. Az 1641 és 1652 között őrzött török és rác rabok hasznát nyolcvanszorosnak nevezi; azonban nem számol azzal, hogy egyrészt nem minden sarcot lehetett behajtani, másrészt sok rab ún. fejtálcán, vagyis sarc helyett magyar rabért szabadult, illetve a dominusz a kapott pénz egy részéért maga is keresztény rabokat váltott ki. (*Fenyvesi* 1985. 211–212. o.) Vö. *J. Újváry* 2006. Lásd erről legújabbban: *Tarkó* 2012.

ajándékon, de szép számmal akadt közöttük olyan is, akit az úr maga szerzett egy-egy portyán.¹⁶² A magánföldesúri katonák között még a XVII. században is szokásban maradt a zsákmányból a harmad-adás kötelezettsége, illetve az a gyakorlat, hogy a főrabok a főkapitányt illették.¹⁶³ Egy ilyen durva eset történt például 1660 szeptemberében, amikor az esztergomi Musztafa bég¹⁶⁴ a veszprémi katonák elfogták, s Bujákra¹⁶⁵ vitték. Forgách Ádám dunáninneni kerületi és érsekújvári végvidéki főkapitány¹⁶⁶ igen durva hangú levélben követelte a rabot Balassa Imre gyarmati főkapitánytól: „...tudom, hogy tudta Kegyelmed [ti., hogy a rabot Bujákra vitték], de eszt nem tudom, ha tudta-e, hogy az mely órában Bujákban vitték, mindgyárt közöm volt hosszá...”¹⁶⁷

Ugyanis a rabot az ő híre nélkül nem adhatták volna el, de Balassa másik két emberrel együtt megvette. Forgách azt parancsolta, hogy mindhárman vegyék vissza a pénzüket: „...ha vérrel ki nem akarják okádni Musztafa bék sarcsát, indubitatum jussum lévén hozzá... , mert az rabot törvényel is megnyerem.”¹⁶⁸

Két nappal később írt levelében Forgách a következőket írta: nemcsak régóta parancs, hogy híre nélkül nem adhatnak el rabot, hanem meg kellett volna őt kérdezni, hogy mit parancsol a rab felől. „...kérem Kegyelmedet, ne proscibáltassa másszor magát az engedtlenség miatt, tudván, hogy az hátul ütött páca súlyosabb lével az elsőnél.”¹⁶⁹

Visszatérve a kótyavetyéhez, Batthyány a lovakat nyilvánvalóan a szolgálainak vette, hiszen az igazán úrnak való paripákat igyekezett a megsarcolt fő raboktól beszerezni; egy pompás, díszes nyereggel és aranyozott ezüst lószerszámmal felékesített harci mén akár 1000–1500 forintot is megért.¹⁷⁰

Batthyány két fiának vásárlása (egy pisztoly tokostul 8 forintért, valamint egy tarisznya és egy köpönyeg 2 forint 2 dénárért) nem jelentős tétel.

A Tevely István, Palonyai István, Niczki János és Dömölki András hadnagysága alatt lévő katonák összesen 21 forint 94 dénárért, valamint Káldi Péter 153 forint 75 dénárért vásárolt, de ezek a tételek nincsenek részletezve.

Ezek a vásárlásokon kívül tehát 85 főtiszt és közkatona vásárolt magának valamilyen árut a kótyavetyén, amelyekről részletesen tudunk: Sárkány János a Kanizsával szemben vetett végek vicegenerálisa, Ányos Péter kiskomáromi vicekapitány, Kisfaludy Balázs csákányi lovaskapitány, Káldi Ferenc, Káldi István, Hani György hadnagyok, Csányi Bernárd szentpéteri lovaskapitány, Kisfaludy Ferenc és László, Szecsódi István és György, Palotai Miklós, Mojko István és Szabó Balázs hadnagyok. Közülük kerültek ki a rab-vásárlók is. Tíz fő 9 rabot (kettő-kettő közösen egy rabot, Szecsódi István pedig egymaga 2 foglyot) vásárolt meg, összesen 1996 forint 45 dénár értékben. A tiszték vásároltak még fegyvereket, hegyestört, kardot és köpönyeget is. A közönségesebb lovakat,

¹⁶² MOL Batthyány cs. lvt. Török vonatkozású iratok, P 1313. 248. cs. №. 65. Vö.: *Varga J.* 1991. 119–120. o.; *Varga J.* 1991. 121–133. o.

¹⁶³ Lásd erre részletesen: *Pálffy* 1997b. 25–29. o.

¹⁶⁴ Arról a bégről lehet szó, aki már az 1652. évi vezekényi csatában vezéreként vett részt, majd 1658-ban, a II. Rákóczi György ellen, Szeidi Ahmed által vezetett seregben, a lippai csatában – a krónikás szerint – több török főtiszttel együtt rabságba esett. Úgy látszik, kiszabadulhatott, mert 1660. május 7-én Musztafa pasát megerősítették esztergomi bégeként. Azonban ekkor fogságba esett, mert 1661. március 16-án a korábbi koppányi bégét, Iszkendert tették meg esztergomi bégnak. Dávid Géza szíves szóbeli közlése: Archive Istanbul, Kepeci 434. p. 9. A vezekényi csatáról és abban Musztafa bég szerepéről lásd részletesen: *J. Újváry* 2006a.

¹⁶⁵ Buják: magyar végvár Nógrád vármegyében.

¹⁶⁶ Ghymeszi Forgách Ádám e tiszte 1644-től Érsekújvár elestéig, 1663-ig viselte. *Pálffy* 1997a. 271. o.

¹⁶⁷ MÓL Balassi Levéltár, P 1767. 3. cs. 12. t. fol. 131. Forgách Ádám levele Balassa Imréhez, Farkashida, 1660. szeptember 26.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Uo. fol. 129. Forgách Ádám levele Balassa Imréhez, Királyfalva, 1660. szeptember 28.

¹⁷⁰ Ilyen lovakat kért Batthyány az ún. fő raboktól, bégektől, agáktól és vagyonos szpáhiktól. Vö.: *J. Újváry* 2006a.

lószerszámokat, fegyvereket, ruhafélét és lábbelit a közkatonák szerezték meg maguknak. Mindenekelőtt a legkelendőbb áru a köpeny (27 db) volt: hadnagyok, közkatonák és lovasz legények egyaránt vásárolták. A lista vége felé – amely egyben rangsort is jelentett – két pribék (Farkas Pál pribék és Pribék Gyurkó) is felíratott mint vevő, majd a sort „Sárközi cigány vajda István” zárta, aki talán régi álmát váltotta valóra egy pallos megszerzésével, amelyért nem kevés pénzt, 6 forintot tett le az asztalra.

A kótyavetyén vásárolt áruk és vevői¹⁷¹

Az áru megnevezése	(Fő/db)	Összértéke (Ft-ban)	A teljes összeghez viszonyított %-os arány	A legdrágább áru Ft-ban	A legolcsóbb áru Ft-ban	Átlag ár Ft-ban	A vásárlók köre
I. Rab							
	15	3 788,04	78,90	457,50	100,00	252,54	B. Á. és kizárólag hadnagyok
II. Ló							
	17	709,56	14,78	90,00	15,00	41,78	B. Á., hadnagyok, közkatonák
<i>Summa:</i>		4 497,60 Ft	93,68%				
III. Fegyverek							
Hegyes tőr	5	20,95		5,75	2,90	4,19	B. Á. és hadnagyok
Kard	8	40,55		25,00	0,45	5,07	B. Á. és hadnagyok, közkatonák
Kardhüvely	1	1,60				1,60	hadnagy
Szablya	5	13,15		4,00	1,25	2,63	hadnagyok, közkatonák
Szablyahüvely	11	3,79		1,13	0,05	0,34	hadnagyok, közkatonák
Pallos	3	12,15		6,00	3,00	4,05	hadnagyok, cigány vajda
Pisztoly	4	15,70		7,00	1,40	2,24	B. Kr., hadnagyok
Pisztolytok	2	1,93		1,00	0,93	0,96	B. Kr., közkatonák
Karabély, puská	3	14,70		7,55	1,00	4,9	B. Kr., közkatonák
Puskatok	8	3,80		1,00	0,16	0,47	hadnagy, közkatonák
Lóding	11	8,01		1,80	0,20	0,73	hadnagyok, közkatonák
Karvas	4	14,41		5,00	2,15	3,6	hadnagy, közkatonák

¹⁷¹ A táblázat a rövidítései: B. Á.: Batthyány Ádám; B. Kr.: Batthyány Kristóf; B. P.: Batthyány Pál.

Az áru megnevezése	(Fő/db)	Összértéke (Ft-ban)	A teljes összeghez viszonyított %-os arány	A legdrágább áru Ft-ban	A legolcsóbb áru Ft-ban	Átlag ár Ft-ban	A vásárlók köre
Csákány	2	1,00		0,75	0,25	0,5	közkatonák
<i>Summa:</i>	67	151,74ft	3,16%				
IV. Lószerszám							
Nyereg	19	53,84		5,10	1,20	2,83	hadnagyok, közkatonák
Szj, kantár,	20	9,25		1,55	0,05	0,46	hadnagyok, közkatonák
heveder, patkó							
Pokróc	8	4,52		1,51	0,14	0,56	hadnagyok, közkatonák
Cafrang	4	3,41		2,10	0,05	0,85	hadnagyok, közkatonák
<i>Summa:</i>	51	71,02 Ft	1,48%				
V. Ruhaféle és lábbeli							
Köpönyeg	27	35,75		3,00	0,20	1,32	B. Á., hadnagyok, közkatonák
Nadrág	2	0,47		0,32	0,15	0,23	közkatonák
Mente és dolmány	6	7,56		2,10	0,30	1,26	hadnagy, közkatonák
Gatyakötő	3	0,50		0,22	0,10	0,16	közkatonák
Posztó (aba)	3	0,50		0,27	0,05	0,16	közkatonák
Nemez (darab)	7	3,20		0,80	0,10	0,46	közkatonák
Öv (selyem)	2	2,35		1,35	1,00	1,17	hadnagyok
Kapca	1	0,50				0,5	hadnagy?
Csizma	4	2,80		1,50	0,18	0,7	hadnagy és közkatonák
Salavári	1	0,05				0,05	közkatona
<i>Summa:</i>	56	53,68 Ft	1,12%				
VI. Egyéb							
Kés	3	0,33		0,11		0,11	közkatona
Palack	2	0,22		0,12		0,11	hadnagy, közkatona
Farkasbőr	1	1,00				1	közkatona
Tarisznya, iszák	18	5,74		1,00		0,32	B. Á., B. P., hadnagyok, közkatonák
<i>Summa:</i>	24	7,29 Ft	0,15%				
VII. Meg nem nevezett áru							
	?	17,46	0,36				
<i>Teljes summa:</i>	228+?	4798,79 Ft	100,00				

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a portya legnagyobb nyereségét a foglyok jelentették (a 15 fő értéke 3788 forint 4 dénár, a teljes összeg 78,9 %-a), vagyis a rabok megvásárlói remélhették a legnagyobb hasznot, ha csak azt nem saját vagy rokonuk fejtátságára vagy sarcára kellett fordítaniuk. A 17 ló eladása, illetve megvásárlása már összehasonlíthatatlanul kevesebb hasznot jelentett, de mégis jelentős tétel volt (709 forint 56 dénár értékben, a kótyavetyén belül 14,78 %-os részesedés).

A 67 különféle darabból álló fegyverszerzemény – értékben 151 forint 74 dénár, a teljes összeg 3,16 %-a – rendkívül vegyes: a hegyestőr (5 db) a lovas szpáhik és a magyar huszárok egyaránt alapvető fegyvere volt, hiszen a lovasok sodronyinge ellen volt hatékony, ezért páncélszúrónak is nevezték. Az összeírás a kardot és a szablyát, valamint a kardhüvelyt és a szablyatokat elkülöníti egymástól. A 3 db pallos alatt nyilván a lóra való pallost kell érteni, amelyet a nyereghez rögzítve hordtak. Ezeket hadnagyok és a már említett cigány vajda vette meg. Noha tudjuk, hogy a török lovas katonák nem voltak általánosan tűzfegyverrel ellátva, mégis kevés a lőfegyver a zsákmány között: négy pisztoly, két pisztolytok, három karabély és nyolc puskatok. Mivel a lőfegyvereknél több volt a töltényt- vagy töltést tároló lóding (11 db) és maga a puskatok is, nyilván több pisztolynak és puskának kellett lennie; azokat talán a másik kótyavetyén árusítottak ki. A lovasok védő felszerelését mindössze a négy karvas jelentette. A csákányt a huszárok és a gyalogosok, jobbra a magyar hajdúk egyaránt viselték, főként az övön lévő réz karikába akasztva.

A mintegy száz fő körüli török veszteséget és a rabok számát mérlegelve elmondhatjuk, hogy a zsákmány nem bizonyult túlságosan gazdagnak; mind a lovak, mind a fegyverek száma nem sok, ami azt jelentette, hogy az oszmán csapatok halottaik és sebesülteik egy részét magukkal vitték, s így a csatatéren nem sok zsákmányolni való maradt. Az sem elképzelhetetlen, hogy a Kösze Gyurkó vezette martalékra kicsapó ellenség nem volt jól felszerelt alakulat, s ez is csökkentette a zsákmányolható tárgyak számát és értékét.

Az 51 db nyereg és lószerszám (értékben: 71 forint 2 dénár, össz-részesedésben: 1,48 %), az 56 db különféle ruha és lábbeli, valamint az egyéb áru jobbra a közkatonák tulajdonába ment át.

Egy lovas és egy gyalog felszerelése

A fennmaradt kótyavetye-lista nem csak arra adott lehetőséget, hogy megtekintsük és összegezzük a zsákmány egészét, árai alapján megláthassuk milyenségét, az árufajtákból bizonyos csoportokat állítsunk össze, s ezáltal súlyozzuk egy portya anyagi hasznát, valamint megállapítsuk a vásárlók társadalmi körét, hanem arra is, hogy egy-egy áru átlagértékét kiszámítva majdnem tetőtől talpig „felöltöztethessünk” egy lovast és egy gyalogot, igen olcsó, amolyan „kótyavetyés” összegért.

<i>Egy jó lovas katona felszerelése a fentebbi táblázat áruinak matematikai átlaga alapján</i>			<i>Egy gyalogos katona felszerelése a fentebbi táblázat áruinak matematikai átlaga alapján</i>		
Az áru megnevezése	Átlagos ár		Az áru megnevezése	Átlagos ár	
	<i>Ft</i>	<i>dénár</i>		<i>Ft</i>	<i>dénár</i>
Ló	41	74			
Hegyesőr	4	19			
Lóra való pallos	4	7			
Szablya	2	63	Szablya	2	63
Szablyatok	0	34	Szablyatok	0	34
Puska	4	90	Puska	4	90
Puskatok	0	47	Puskatok	0	47
Pisztoly	2	24			
Pisztolytok	0	96			
Lóding	0	73	Lóding	0	73
Karvas (1 pár)	7	20			
Huszárvért	?	?			
Sisak	?	?			
Nyereg	2	83			
Szíz	0	46			
Kantár	0	46			
Egyéb lószerszám	0	46			
Pokróc	0	56			
Cafrang/csáprág	0	85			
Köpönyeg	1	32	Köpönyeg	1	32
Nadrág	0	23	Nadrág	0	23
Dolmány/mente	1	26	Dolmány/mente	1	26
Gatya	?		Gatya	?	
Gatyakötő	0	16	Gatyakötő	0	16
Ing	?		Ing	?	
Kapca	0	50	Kapca	0	50
Csizma	0	70	Csizma	0	70
Kés	0	11	Kés	0	11
Palack	0	11	Palack	0	11
Tarisznya	0	32	Tarisznya	0	32
Süveg	?		Süveg	?	
Csákány	0	50	Csákány	0	50
<i>Összesen</i>	<i>80</i>	<i>30</i>	<i>Összesen</i>	<i>14</i>	<i>28</i>

A táblázatból jól látható, hogy egy lovas felszerelése milyen nagy összeget emésztett fel, pedig pisztolyból egy pár helyett csak egyet és a meglehetősen drága huszárvértet és sisakot nem is számoltam, valamint az alsónemű és ing értékére sincs összeg a kótyavetye alapján. Ha teljes felszerelést akarnánk számítani, akkor 90 forintnál több jönne ki, pedig ez az összeg jóval kevesebb, mint a városi bolt-, céh- vagy vásárbeli áruk ára. Például egy felnőtt csizma Sopronban 1644-ben 350 dénárba, 1677-ben 120 dénárba¹⁷² került, míg a kótyavetye alapján én csak 70 dénárt számítottam. (A legjobb csizma a kótyavetyén 150 dénárba került.) A pokróc ára a csizmaéhoz hasonló eltérést mutat: Sopronban 1657-ben 160 dénár, 1658-ban 150 dénár,¹⁷³ míg a kótyavetye alapján csak 56 dénáros átlagot számoltam, igaz ugyan, hogy a legdrágább ára szinte megegyezett a soproniával (151 dénár), míg a leghitványabb csak 14 dénárba került.

Összefoglalva: egy lovas felszerelése többszörösét tette ki a gyalogosénak, amely – az alsóneműt nem számítva – alig haladta meg a 14 forintot, ami persze csak matematikai átlag. És mégis, ez az összeg egy katona többhavi zsoldjával volt azonos, ha egyáltalán megkapta azt. Bizony igen nehéz volt előteremteni ennyi értéket egy egyszerű szegény legénynek vagy a jobbágysorból szabadulni vágyó egyénnek. Egy kőműveslegény napi bére nyáron 45, télen 35 dénár volt 1648-ban, de a kőműves inas ennek csak a felét kereste meg.¹⁷⁴ Ugyanekkor egy szőlőkapás napszám bére alig érte el a 17,49 dénárt,¹⁷⁵ amelyen egy késnél vagy egy gatyakötőnél többet nem vásárolhatott volna, ha egyáltalán részt vehetett volna a kótyavetyén, s nem kellett volna egyébként is másra költenie nehezen megkeresett dénárjait.

A vitézi élet, ha kívülről nézzük, könnyebbnek, ha belülről szemléljük, nehezebbnek tűnik. Ha valaki önerőből, megfelelő születési és anyagi háttér nélkül akart a vitézlő rendbe bekerülni, minden izmát meg kellett feszítenie, hogy valamelyik királyi végvár iratos katonája legyen, hogy ott aztán jószerivel maga gondoskodjon magáról. Ugyanis a XVI. században a zsold még csak csordogált valahogy,¹⁷⁶ de korszakunkban már alig-alig fizettek. A vitéz jobban járt, ha valamelyik főúr magánhadseregébe lépett be, netán katonaparasztként, szabad földre letelepítve szolgált. Az ellátatlan, felújításra szoruló végvárakban vigyázó katonáknak egy-egy portyán való részvétel a mindennapi megélhetést biztosította – legalábbis egy időre. A végváriak egy-egy nagyobb portyával igyekeztek megoldani másik fontos feladatukat is – erről már szóltunk –, a hódoltságok magyar részre történő adózását és a hódolatlan rációk hódoltatását. De a portya mást is jelentett: a tétlenség demoralizáló hatása alóli szabadulást és azt a nagyon fontos tudatot, hogy megfizet az ellenségnek hazája romlásáért, vagy legalábbis bosszút áll a családján vagy a rajta esett sérelemért, kárért, rablásért, török fogságba hurcolásért. Az sem elhanyagolható szempont, hogy ezek a lesek élesben történő fegyvergyakorlatok voltak a magyar vitézek számára, miként a török végvárakban állomásozóknak is ugyanazt jelentette.

¹⁷² Dányi – Zimányi 1989. 390. o.

¹⁷³ Uo. 382. o.

¹⁷⁴ Dányi – Zimányi 1989. 460., 464., 466., 470. o.

¹⁷⁵ Uo. 502. o.

¹⁷⁶ A hadsereg ellátásáról, fizetéséről, táborozásáról lásd részletesen: *Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek.* Budapest, 2011.

Összegzés

A jogi értelemben 1606 óta tartó oszmán–magyar béke ténylegesen sosem valósult meg. A magyar falvak további hódoltatását mind az Oszmán Birodalom érdeke, hódító szándéka, mind az itt állomásozó katonák megélhetése diktálta, de a portyázások és az azok során szerzett zsákmány és rabok jól ki is egészítették az egyébként egyre szűkülő zsoldot. A magyar végváriak ellenkező oldalról, de hasonló okokból portyáztak: egyrészt a törökellenes kicsapásokkal tudták megakadályozni az újabb hódoltatást, vagy ha azt nem is, legalábbis bosszút álltak az ellenfélen az újabb fosztogatásért, hódításért, másrészt – s nem utolsó sorban – ők is portyázással igyekeztek megélhetésüket biztosítani. A katonák életüket, szabadságukat kockáztatták egy-egy kicsapás alkalmából, de ha szerencsével jártak, miként a fentebb tárgyalt magyar portya mintegy 2476 résztvevője, legalább egyhavi zsoldhoz jutottak, vagy hiányos felszerelésüket a kótyavetye adta kedvező lehetőségek közepette pótolhatták. Ha valamelyikük sebesülés következtében megnyomorodott vagy meghalt, családjára szomorú sors várt. Ha fogságba került, hosszú, gyakorta több éves kálvária és vagyonának szinte teljes, kényszerű feláldozása elé nézett, míg végül kiszabadult, ha egyáltalán visszanyerte szabadságát.

Az 1657. évi zsámbéki portya kieszelőjéről, illetve egyik főszereplőjéről, Kösze Györgyről sok mindent megtudtunk: Tatáról szökött meg, s állt be a zsámbéki törökök közé pribékként, majd visszatért övéihez, akik a pribékeknek kijáró karóbahúzás helyett megkegyelmeztek neki. Ennek az volt az ára, hogy gazdag zsákmánnyal kecsegető portyára viszi övéit, amelyet Kösze sikerrel végre is hajtott. Ezekben az években hírhedt rabszedőként kóborolta be a környéket, még saját rabokat is tartott. Batthyány Ádám, aki kedvelte az ilyenféle „fenegeyereket”, udvari vitézei közé is besorolta, ahol négy lóval szolgált. Úgy látszik, Kösze olyannyira megbecsülte magát új uránál, hogy a főkapitány temetésén nemcsak ott lépdelhett a vitézek között, hanem az elhunyt katonai méltóságát **szimbolizáló aranyos botját ő vitte gyalogosan, fekete tafotában felöltözve.**¹⁷⁷ 1659 után Köszeről megszakadnak az adatok; egykori állomáshelyére, a tatai várba 1657 őszén és 1658 elején is be-bejárt, hogy a katonákkal tartsa a kapcsolatot és megkapja járandóságát. 1658-ban újabb potyát is szervezett. Nyilván a tataiak megbocsátották neki egykori elszakítását, de a zsámbéki törökök biztosan nem felejtették el árulását, s bosszúra szomjasan vadásztak rá.

1659 márciusában a dunántúli hadműveleteket több mint negyedszázadon át irányító és azt összefogó Batthyány Ádám távozott az élők sorából. Halálával nem csak a korabeli végvári harcok fontos főszereplője tűnt el a közéletből, hanem ezen események részletes dokumentumai is megritkultak vagy legalábbis nem maradtak fenn az utókor számára, hiszen a dunántúli főkapitány nemcsak kiváló katona és hadszervező, hanem mindenre odafigyelő, minden ügyet írásba foglaló és bámulatra méltóan gondosan adminisztráló és precíz „levéltárrendező” ember is volt. Így maradtak el Kösze Gyurkóról a további feljegyzések is.

¹⁷⁷ ?????????????????????

ZSUZSANNA J. ÚJVÁRY

AN ILL-FAMED AMBUSER FROM THE 17TH CENTURY –
GYURKÓ KÖSZE'S MANEUVER AT ZSÁMBÉK*Summary*

The news about the 'predator catfish' henchman got even to Palatine and Count Ferenc Wesselényi (1655–1667) in autumn 1657, who, together with the men of Transdanubian Captain-General and Count Ádám I. Batthyány and the captain-general of the border fortress opposite Kanizsa (1633–1659), plundered Serbian villages and captured their inhabitants.

The study presents a characteristic armed clash of the time by describing the short career of Gyurkó Kösze, a former horseman from Tata who became a henchman, then after returning home from the Turks he was pardoned. The henchman himself planned the ambush in spring 1657 against his former Turkish comrades, the Turks at Zsámbék. The grand raid was the result of an almost one and a half year long firm planning, with the help of Márton Ölbey, vice-captain at Tata, and some others. János Esterházy, Hungarian vice-captain at Győr, and Transdanubian Captain-General Ádám Batthyány also knew about the plan. The henchman needed an amnesty letter from both of them so that no harm would be done to him after he had escaped from the Turks. Executing the ambush was the pledge of his pardon. Gyurkó Kösze, the pardoned former henchman, could become a noble man, and after the successful ambush he could start a neat career among Ádám Batthyány's vassals and court horsemen: he served with three, then with four horses, and at the captain-general's funeral it was him who held the gilded stick symbolizing the captain-general's rank.

The fortunate survival of historical documents allows us not only to reconstruct the planning and the execution of the ambush, but we are also given information about the number of the participating soldiers (2476 men), the composition of their contingents, their route, then about the result of the skirmish and the losses of the Turks. We get a picture about the composition and value of the prey (more than 6300 forints), too, since the list of the auction has also survived. And this outlines how the clothing of a horseman and a foot soldier looked like and what was their value. The summary reveals that the soldiers who had risked their safety and life gained about 2,90 forints each at the auction, which equaled a tight monthly pay, and some cheap supplement to their valuable equipment.

ZSUZSANNA J. ÚJVÁRY

UN HOMME DU 17^E SIÈCLE RÉPUTÉ POUR SES GUET-APENS –
L'ACTION DE GYURKÓ KÖSZE À ZSÁMBÉK*Résumé*

En automne 1657, même le comte Ferenc Wesselényi, palatin de Hongrie (1655–1667) apprit qu'un ancien traître passé dans le camp turc pillait les villages serbes de Hongrie et faisait prisonniers de leurs habitants à l'aide des hommes d'Ádám Ier Batthyány, capitaine général de la Transdanubie et des confins militaires (1633–1659) en charge de libérer Kanizsa.

L'étude présente l'un des conflits militaires caractéristiques de l'époque, un guet-apens organisé au printemps 1657 contre les Turcs de Zsámbék par Gyurkó Kösze, un cavalier d'antan de Tata qui était passé dans le camp des Turcs avant de revenir auprès des siens qui le gracièrent à condition d'attirer ses anciens compagnons turcs dans un guet-apens à Zsámbék. Cette action importante fut précédée d'un travail d'organisation intense qui dura un an et demi auquel participaient Márton Ölbey, capitaine adjoint de Tata et d'autres et dont furent informés aussi le capitaine adjoint

hongrois de Győr János Esterházy et Ádám Batthyány, capitaine général de la Transdanubie qui dut délivrer une lettre de grâce pour protéger l'ancien traître des repréailles. Le gracié Gyurkó Kösze devait être un noble qui eut une belle carrière parmi les vassaux et cavaliers de cour d'Ádám Batthyány après le succès du guet-apens : il le servit avec 3 puis 4 chevaux et aux funérailles du capitaine général, c'est Kösze qui porta le bâton doré, symbole de la dignité de capitaine général.

Grâce à la conservation heureuse des documents d'histoire, nous pouvons suivre non seulement la mise en place et en œuvre du guet-apens, mais également l'effectif concerné (2476 personnes), la composition des contingents, leur trajet, le résultat de l'escarmouche, les pertes des Turcs, ainsi que le butin en détail et sa valeur (plus de 6300 florins). La liste conservée des objets vendus aux enchères permet aussi de reconstituer l'uniforme des cavaliers et des fantassins et d'en connaître le prix. Il en ressort que les soldats ayant risqué leur vie et leur intégrité physique ont pu compléter à bas prix leurs équipements précieux en gagnant 2,90 florins par personne aux enchères, ce qui correspondait à presque un mois de solde.

ZSUZSANNA J. ÚJVÁRY

EIN BERÜHMTER HINTERHÄLTNER AUS DEM 17. JAHRHUNDERT –
DIE AKTION VON GYURKÓ KÖSZE IN ZSÁMBÉK (SCHAMBECK)

Resümee

Im Herbst 1657 erfuhr sogar Palatin Graf Ferenc Wesselényi (1655–1667) von einem „als Wels raubenden“ Henkersknecht, der zusammen mit den Männern von Graf Ádám I. Batthyány, Kreisobrist von Transdanubien und Grenzobrist des gegen Kanizsa (Kanischa) eingerichteten Grenzgebietes (1633–1659) die Dörfer plünderte und die Bewohner als Gefangene verschleppte.

Über die kurze Laufbahn des ehemaligen Reiters von Tata, Gyurkó Kösze, der zum Henkersknecht wurde und von den Türken zu den Seinen zurückkehrend begnadigt wurde, stellt die Studie einen charakteristischen militärischen Zusammenstoß der Zeit, den mit Hilfe der Beute gelegten Hinterhalt vor, der im Frühjahr 1657 vom Henkersknecht selbst gegen seine ehemaligen türkischen Kameraden, die Türken von Zsámbék (Schambeck) organisiert wurde. Dem groß angelegten Streifzug ging eine harte Organisationsarbeit von etwa anderthalb Jahren voraus, die mit Hilfe des Vizeobristen von Tata, Márton Ölbey, und anderer verwirklicht wurde, und von der auch der ungarische Vizeobrist von Győr (Raab), János Esterházy, und der Vizeobrist von Transdanubien, Ádám Batthyány, wussten. Der Gnadenbrief beider war notwendig, damit der Henkersknecht, der von den Türken zurückflüchtete, unversehrt blieb. Das Pfand der ihm gewährten Gnade war die Durchführung des Hinterhalts. Gyurkó Kösze, der begnadigte ehemalige Henkersknecht, konnte zu einem edlen Mann werden. Nach dem erfolgreichen Hinterhalt brachte er es unter den feudalen Vasallen (Familiaris) und Hofreitern von Ádám Batthyány zu einer recht erfolgreichen Karriere: zu Beginn diente er mit drei, dann mit vier Pferden, und beim Tod des Kreisobristen war er derjenige, der bei der Beerdigung den vergoldeten Stock trug, der das Amt des Kreisobristen symbolisierte.

Dank der glücklichen Tatsache, dass die historischen Dokumente erhalten geblieben sind, können wir nicht nur die Organisation und Durchführung des Hinterhalts verfolgen, sondern auch die Zahl der teilnehmenden Soldaten (2476 Mann), die Zusammensetzung und Route ihrer Kontingente, das Ergebnis des Scharmützels, den Verlust der Türken sowie die Beute, deren Wert (mehr als 6300 Forint) und sogar deren Zusammensetzung,

da sogar das Verzeichnis der Beute erhalten geblieben ist. Aus diesem gehen auch die Bekleidung eines zeitgenössischen Reiters und Fußsoldaten und der Wert dieser hervor. Die Zusammenfassung macht deutlich, dass die Soldaten, die ihre körperliche Unversehrtheit und ihr Leben aufs Spiel setzten, pro Kopf etwa 2,90 Forint Gewinn an der Beute machten. Dieser Betrag bedeutete für sie einen knappen Monatssold und die Ergänzung ihrer Ausrüstung, die von nicht geringem Wert war.

ЖУЖАННА И. УЙВАРИ

ПРЕСЛОВУТЫЙ УСТРОИТЕЛЬ ЗАСАД ИЗ XVII ВЕКА – АКЦИЯ В ЖАМБЕКЕ КЁСЕ ДЬЮРКО

Резюме

Осенью 1657 года еще и к наместнику венгерского короля графу Вешеленьи Ференцу (1655–1667) дошла весть об одном разбойнике, который как „хищный сом”, вместе с людьми графа Баттьани I под руководством задунайского главного капитана Адама и главного капитана оконечных провинций (1633–1659) грабил деревни и уводил в рабство их жителей.

В статье описывается „деятельность” одного татайского кавалериста того времени Кёсе Дьюрко, который стал разбойником, затем возвратившись от турок к своим, получил помилование, участвовал в характерных вооруженных столкновениях того времени, весной 1657 года устраивал засады против своих бывших товарищей жамбекских турок и грабил. Гигантского размера налетам предшествовала серьезная полуторогодовая организация с помощью татайского вице-капитана Эльбеи Мартона и других. О них знали венгерский капитан из Дьёра Эстерхази Янош и задунайский главный капитан Баттьани Адам. От них обоим необходимо было получить письмо о помиловании, чтобы с разбойником не случилось беды. Устройство засады в профессиональном плане стало залогом полученной милости. Кёсе Дьюрко, получивший помилование разбойник, мог стать дворянином и после устройства удачных засад среди приближенных Баттьани Адама и его кавалеристов он добился высокой карьеры: сначала он проходил службу с тремя, затем с четырьмя лошадьми, а когда умер главный капитан, он нес на похоронах золотой посох - символ его высочества главного капитана.

Благодаря сохранившимся историческим документам мы сможем проследить не только за организацией засад, но можем узнать и число участвовавших солдат (2476 человек), состав их контингентов, их маршруты, результаты вооруженных столкновений, потери турок, а также ценность забранных трофеев (более чем 6300 форинтов) и даже их качественный состав, ибо сохранился также перечень продажи с торгов. Из него можно познакомиться с одеждой конников того времени, с их ценностью. Из сделанного обобщения выясняется, что солдаты, рискуя своей жизнью, зарабатывали каждый на торгах всего лишь 2,90 форинтов, что означало для них бедноватую месячную плату и небольшое, купленное по дешевке пополнение их воинского снаряжения.